

PAPER DETAILS

TITLE: Gizli Bir Cemiyetten Iktidara: Osmanli Ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programi

AUTHORS: Satilmis GÖKBAYIR

PAGES: 61-96

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254147>

Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı

Satılmış GÖKBAYIR¹

Özet

Bugüne kadar üzerinde birçok çalışma yapılmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti hala gizemini korumaktadır. Kongreleri, üyeleri, şubeleri ve tüzükleriyle her zaman gizemli kalmayı başaran bu yapılanma, nasıl olabiliyor da bugünkü siyasal hayatımızda etkisini hala hissettirebiliyor? Kamuoyunda cemiyete ait, henüz gün yüzüne çıkmamış belgelerin olduğu kanısı var iken bu örgütü nasıl daha iyi tanıyabiliriz? Çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu, yapılanması ve üyeleri incelenmiştir. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet rejimi ikinci defa ilan edildikten sonra yapılan ilk çok partili seçim öncesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 6 Ekim 1908 tarihli Şura-yı Ümmet gazetesinde "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Siyasi Programı" başlığı altında yayınladığı 21 maddelik seçim programının incelenmesine yer verilmiştir. Seçimlerden mutlak bir zaferle çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi duruşunu Meclis-i Mebusan'a ne kadar yansıttığını irdelemeye ve siyasi programına uygun olarak özellikle Kanun-ı Esasi'de gerçekleştirmiş oldukları 1909 değişikliklerini mercek altına almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan.

From a Secret Committee to Government: 1908 Elections Political Programme of Ottoman Committee of Union and Progress

Abstract

Although there have been many studies on the Committee of Union and Progress so far, it still keeps its secret. How can this committee with its sessions, members, departments and rules that always managed to remain secret make its impact felt on today's political movement. How can we know this committee while the existence of some documents which is never appeared, tucked away and belongs to the Committee? In the first section of the study, Ottoman Committee of Union and Progress' formation, frame and members are observed. In the second one the observation of Young Turks' election notification that consisted of 21 items on Şura-yı Ummet newspaper's edition dated October the 6th 1908 under the title of "The Political Programme of Ottoman Union and Progress Association" subsequent to re-declaration of constitutionalism in Ottoman Empire which was picked before the first multi-party elections is mentioned. We tried for examine in accordance with the Union and Progress Association's Political Programme, especially 1909 changes they made in Kanun-i Esasi and how much this society reflected their Political stance to Council of Deputy.

Key Words: Union and Progress Association, 2nd Constitutionalism, Kanun-ı Esasi, Council of Deputy

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Çankırı - TÜRKİYE
E-posta: s.gokbayir@hotmail.com

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu

Türk siyasi tarihinde 1908–1918 yılları arasına damgasını vuran fakat o dönem yaratmış olduğu siyasal etkiyi bugün dahi hissettiren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu, Fransız İhtilali'nin yüzüncü yıldönümü olan 1889'dur. Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin Abdülhamid istibdadına karşı kurdukları gizli cemiyetin orijinini 1865 yılında kurucuları arasında Ziya ve Namık Kemal Beylerin de bulunduğu “İttifak-ı Hamiyet” adlı gizli örgüte kadar götürebiliriz. Bu örgütün hemen akabinde 1867 yılında Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'te “Genç Türkiye Partisi” adı altında kurduğu örgüt, Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi'nin katılımıyla “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adını aldı.²

Birinci Jön Türk (Fransızca Jeune Turc) olarak adlandırılan bu hareketin fiili olarak en büyük başarısı Kanun-ı Esasi'nin kabul ve Meşrutiyet'in ilan ettirilmesi olmuştur. İdeolojik başarısı ise “hürriyet, parlamento, meşrutiyet, halka karşı sorumlu yönetim” gibi kavramların Türk siyasal literatürüne kazandırılmasıdır.

Oldukça kısa süren I. Meşrutiyet denemesinden sonra II. Abdülhamid tarafından baskıcı bir yönetimin kurulması, birçok değerli Osmanlı aydın ve fikir insanının faaliyetlerini yurt dışında devam ettirmelerine neden olmuştur. Fakat bu insanlar, görüş ve düşünceleri ile özellikle batılı tarzda eğitim veren Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye öğrencilerini etkilemişlerdir. İlk olarak bu okulların öğrencilerinin etkilenmesinin sebebi ise bu okullarda yabancı dil (özellikle Fransızca) eğitimi verilmesidir ki aldıkları dil eğitimi sayesinde yurtdışında faaliyet gösteren aydınların yazılarını ve posta yolu ile elde ettikleri gazeteleri okuyabiliyor olmalarıdır. İşte bu etkilenmenin bir neticesi olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin³ (Askeri Tıp Okulu) öğrencileri tarafından “İttihad-i Osmani” adında ileride İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (bundan sonra İT) dönüşecek olan gizli bir örgüt İstanbul Demirkapı'da kurulmuştur. Kurucuları İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Çerkez Mehmet Reşit'tir.⁴

² Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, 2009a, s. 45–46.

³ Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'ye hizmet edecek tabip ve cerrahların yetiştirilmesi amacıyla II. Mahmud tarafından 1827'de kurulan ve Türkçe ve Arapçanın yanı sıra Fransızca eğitim de verilen okul. Detaylı bilgi için bkz. Nil Sarı, “Mekteb-i Tıbbiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, C: 19, S: 2–5, Cahit Yalçın Bilim, “Osmanlılar'da Eğitimin Çağdaşlaşması Askeri Okullar”, *Osmanlı*, Ankara, 1999, C: 5, S: 237–244.

⁴ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara, 1999, s. 51–52, Ernest E. Ramsaur ilk dörtlü gruba daha sonradan Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Nazım'ın katıldığını ifade etmektedir. Bilgi için bkz. Ernest E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul, 2007, s. 31–39. Tarık Zafer Tunaya ise bu dörtlüye ek olarak Bakülü Hüseyinzade Ali ismini eklemektedir. Bilgi için bkz.

Tam bir gizlilik içerisinde hareket eden öğrencilerin⁵ faaliyetleri ilk zamanlar, ders aralarında ayaküstü konuşmalar şeklinde olmuş, daha sonraları ise *Hatab Kiraathanesi İctimaları* ve Edirnekapı dışındaki bir kahvehanede yaptıkları toplantılar (*İnciraltı İctimai*) ile çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Faaliyetleri daha çok 1860'larda başlayan Birinci Jön Türk hareketinin temsilcilerinin yazılarını okumak ve bunları yaymak şeklindedir.⁶ Örgütün düşüncelerinin temelinde ise ülkenin kötü gidişatını durdurmak adına Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi bulunmaktadır. Bu bağlamda örgüt, sadece öğrencilerden değil kısa zamanda Abdülhamid'e muhalif olan aydın kesimden de üyeler kazanmış, bunların katılımıyla şubeler açmaya başlamış ve faaliyet alanını genişletmiştir.

1892 senesinde örgüt hakkında saraya verilen jurnal sonrasında birçok öğrenci sorguya çekilmiş, okul yönetimi ve öğrencilerin bir kısmı da sürgüne gönderilmişti. Fakat kısa zamanda bu öğrenciler affedilerek okullarına geri dönmüşlerdir. 1894 yılında baş gösteren Ermeni isyanı, İT için bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere'nin Van Başkonsolosu'nun tahrikleri ile Bitlis'in Sasun ilçesinde başlatılan isyan kanlı bir şekilde bastırılmış, İngiltere duruma müdahale ederek Rusya ve Fransa ile birlikte bir ıslahat programı sunmuştu. Oldukça art niyetli olan ıslahat programına Abdülhamid yanaşmayınca İstanbul'da bulunan Ermeniler Bab-ı Ali'ye doğru yürüyüşe geçti (30 Eylül 1895).⁷ Bunun üzerine İT ilk propaganda bildirisini yayınladı. Bildiride Ermenilerin giriştikleri küstahâne hareketlerden duyulan endişeler dile getirilmiş ve bu eylemlerden hükümet ve saray sorumlu tutularak tüm Osmanlı vatandaşları, Bab-ı Ali, Yıldız Sarayı ve Şeyhülislam Kapısını basmaya davet edilmişti.⁸ Bildiri iki yönden önem arz etmekteydi. İlk olarak, Ermenilerin "küstahane" hareketleri örgüt tarafından teessüfle

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İstanbul, 1998, s. 19.

⁵ Farmason ve Carbonari örgütlerinin yapısı olan hücre tipi yapılanmanın benimsendiği örgütte, her hücreye ve hücrede bulunan her üyeye birer kod numarası verilmiştir. Üyeler, hücre numarası ve hücre içindeki kod numaralarının kesirli ifade edilmesi şeklinde tanımlanmışlardır. Örneğin iki numaralı hücrenin beş numaralı üyesi 2/5 şeklinde kodlanmıştır. Kurucu üyelerden İbrahim Temo'nun kod numarası ise 1/1'dir. Her hücrede en fazla beş üye bulunmakta ve hücre içerisinde olanlar sadece bu beş üyeyi tanımaktaydı. Çavdar, 1999, a.g.e., s. 52. Ramsaur bu konuda, aynı okulda okuyan üyelerin sadece beş değil daha fazla üyeyi tanıma olasılığının olduğunu ifade etmektedir ki bu da akla yatkın bir düşüncedir. Ramsaur, 2007, a.g.e., s. 33.

⁶ Ramsaur, 2007, a.g.e., s. 33-34.

⁷ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2 Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, İstanbul, 2006, s. 248-255. Akşin, 2009a, a.g.e., s. 51-56.

⁸ Bildirinin tam metni için bkz. Tunaya, 1998, a.g.e., s. 76.

karşılanmış fakat ırkçı ve milliyetçi bir söylem kullanılmamış ve tüm Osmanlı vatandaşlarına istibdat yönetimine karşı birlikte hareket etme çağrısı yapılmıştı. Bu durum örgütün daha başlangıcında “Osmanlıcılık” ideolojisine sahip çıktığını göstermektedir.⁹ İkinci olarak, bildirinin sonunda bulunan imzanın “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak atılması, hem örgütün açığa çıkması bakımından hem de isim değişikliği bakımından önem arz etmektedir. 1895’te İttihad-i Osmani Cemiyeti mensupları Paris’te bulunan Ahmet Rıza Bey ile temas kurmuş ve O’nun telkinleri ile cemiyetin adını “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak değiştirmişlerdi.¹⁰

1895 yılında cemiyetin ilk tüzüğü hazırlandı.¹¹ Toplam beş başlık altında otuz dokuz maddeden oluşan tüzükte İT’nin amacı, teşkilat yapısı, idari işlemlerin yapıldığı Meclis-i İdare’nin vazifeleri, üyelerin cemiyete katılma koşulları ve sorumlulukları belirlenmiştir.¹² Tüzükte göze çarpan maddelerden bazıları şöyledir: Cemiyetin, mevcut Osmanlı hükümetinin adalet, eşitlik, özgürlük ve temel hakları ihlal eden tutum ve idaresine karşı Osmanlı vatandaşlarını uyarmak maksadıyla bilcümle kadın ve erkek Osmanlı vatandaşlarından teşekkül olunduğu birinci maddede ifade edilmiştir. Keza cemiyetin, genel menfaatleri gerçekleştirmek maksadıyla çalışacağı ve Osmanlı vatandaşları arasında ırk, cinsiyet, din ve mezhep farkı gözetilmediği ikinci maddede belirtilmiştir. Cemiyet, görevlerini yerine getirmesine engel olacak yahut cemiyeti tehlikeye atacak kişileri üçüncü madde ile “vatan düşmanı” olarak kabul etmiştir. Bir diğer maddede İT olarak, Osmanlı sülalesinin tahtta ve hilafette kalmalarına karşı bir tutum içerisinde olmadıkları fakat Şer ve Kanun’a aykırı davranışlarda bulunmaları, Meşrutiyet idaresini kabul etmemeleri ve temel hak ve özgürlükleri korumamaları hallerinde haklarında lazım gelen kanuni muamelelerin uygulanacağını ifade etmişlerdir (Madde 4). Cemiyetin teşkilat yapısı ve idaresi başlığı altında olan maddelerde ise (Madde 6–10) cemiyetin merkezinin İstanbul¹³ olduğu ve idare heyetinin dört üye ve bir

⁹ Çavdar, 1999, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Ankara, 2009b, s. 39.

¹¹ Akşin, 2009b, *a.g.e.*, s. 40.

¹² Belgeyi keşfeden A. Bedevi Kuran’a göre tüzük Askeri Tıbbiye’de kurulan ilk örgüte aittir. Tunaya, henüz aksini ispat edecek bir kanıt olmadığını belirterek bu görüşe katılmakla birlikte durumun tartışmaya açık olduğunu ifade etmektedir. Tüzük metni için bkz. Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 70. Bernard Lewis ise “Modern Türkiye’nin Doğuşu” adlı eserinin “İttihat ve Terakki” başlıklı yedinci bölümünün hemen başına, bahsi geçen tüzüğün birinci maddesini eklemiş ve altına açıklama olarak “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Nizamnamesi, 1890” ifadesini not düşmüştür. Lewis’e göre bu tüzük 1890’da hazırlanmıştır. Bu tarihte ise hali hazırda teşekkül ettirilmiş olan tek cemiyet İttihad-i Osmani’dir. Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara, 1970, s. 209.

¹³ Tüzüğün altıncı maddesinde yer alan “Cemiyetin merkezi İstanbul’dur” ifadesinin tüzüğün, Askeri Tıbbiye’de kurulan ve sonradan ismini İttihat ve Terakki olarak değiştiren “İttihad-i

başkandan oluştuğu belirtilmektedir. Üyeler ile ilgili olan maddeler (Madde 25–39) “üyelerin hakları, vazifeleri ve cemiyete giriş şartları” başlığı altında düzenlenmiştir. Üye olabilmek için gerekli nitelikler (Osmanlı olmak, akil ve reşit olmak, iyi ahlak sahibi olmak, casusluk gibi suçları işlememiş olmak vb.) yirmi beşinci madde ile düzenlenmiştir. Gizliliğe verilen önem, tüzüğün otuz birinci maddesinde “Cemiyetin bildirileri ve işlemleri gizli tutulacaktır” ifadesiyle vurgulanmıştır. Enteresan maddelerden bir diğeri de cemiyete üye kadınların, erkeklerle aynı haklara sahip ve aynı görevleri yerine getirmekle sorumlu olduklarını belirten otuz yedinci maddesidir.

Tüzüğün yayınlanmasından sonra İT mensupları 1896’da Bab-ı Ali’yi basıp Abdülhamid’i tahttan indirmek üzere bir de darbe planı yapmışlar fakat baskından bir gün önce Numune-i Terakki okulunun müdürü olan cemiyet üyelerinden Nadir Bey’in tüm komployu Askeri Okullar Genel Müfettişi Zülüflü İsmail Paşa’ya anlatması üzerine darbe önlenmiş ve birçok öğrenci Trablusgarp, Bingazi, Akka ve Fizan’a sürgün olarak gönderilmiştir.¹⁴ Anlaşılan o ki, İT artık özgürlükçü aydın ve yazarların yazılarını ve Fransızca gazeteleri okumanın istibdattan kurtulmak adına yeterli olmayacağını anlamış ve eyleme geçmeye karar vermişti. Keza 1897 yılında Harbiyeliler tarafından kurulan “Hüseyin Avni Paşa Komitesi” de bir darbe hazırlığı içerisindeyken ele verilmiş ve üyeleri Harp Divanı’nda yargılanmışlardı.¹⁵

Ermeni hareketleri sonrası yayınlanan bildiri ve Abdülhamid’i devirme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla birlikte 1894–1896 yılları arasında pek çok İT üyesi ya sürgüne gönderilmiş ya da baskıcı ve sansürcü yönetim karşısında faaliyetlerini rahat bir şekilde yürütemedikleri gerekçesiyle Avrupa’ya kaçmaya ve özellikle Paris’te toplanmaya başlamışlardı. Bu dönemde Jön Türklerin Paris şubesinin başına, bir dönem Mülkiye’de Avrupa Tarihi dersleri veren Murat Bey¹⁶ (*Mizancı Murat*) geçti

Osmani” örgütüne ait olduğuna işaret ettiği düşünülebilir. Zira 1902’de Paris’te yapılan Birinci Jön Türk Kongresi sonrasında kurulan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti’nin tüzüğünde herhangi bir merkezden bahsedilmemiş olmakla beraber merkez şubenin Paris olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan Eylül 1907’de “Osmanlı Hürriyet” ve “Terakki ve İttihat” cemiyetlerinin birleşmelerini saptayan metinde biri Selanik, diğeri ise Paris olmak üzere iki merkezden bahsedilmiştir. Ayrıca 1908 tarihli Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Teşkilat-ı Dâhiliye Nizamnamesi’nin üçüncü maddesinde Merkez-i Umumi’nin Osmanlı sınırları içerisinde olacağı fakat bulunduğu mevkiinin hiçbir zaman ilan edilmeyeceği ifade edilmiştir ki bu durum cemiyetin gizlilik ilkesinin bir neticesidir. Bahsedilen tüzük metinleri için bkz. Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 76-90.

¹⁴ Ramsaur, 2007, *a.g.e.*, s. 50, Akşin, 2009a, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁵ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁶ Asıl adı Urahi-Amirov Hacı Murat olup 1855’te Dağıstan’ın Darkiskiy köyünde doğmuştur. 1873’te İstanbul’a gelerek önce Maliye Bakanı Şirvanizade Rüşti Paşa’nın yanında daha sonra da Hariciye Vekâleti Matbuat Kalemî’nde çalıştı. Asıl ününü Mekteb-i Mülkiye’de tarih

ve birkaç arkadaşıyla beraber 1897’de örgütün merkezini Cenevre’ye taşıdı. Abdülhamid kendisi için tehlikeli gördüğü Jön Türk hareketine karşı serhafiyesi Ahmet Celalettin Paşa’yı görevlendirmiş ve Murat Bey’le anlaşarak onu dönmeye ikna etmişti. Murat Bey’den önce Paris Şubesi’nin başında olan, tanınmış İttihatçılardan Ahmet Rıza Bey¹⁷ ise 1895 sonlarında Paris’te ayda iki defa yayınlanan Meşveret dergisinin başında bulunmaktaydı. Murat Bey’in Abdülhamid tarafından 1897’de ikna edilerek İstanbul’a dönmelerinden sonra Ahmet Rıza Bey, tekrar Paris şubesinin başına geçmiş ve Jön Türklerin lideri konumuna yükselmişti.¹⁸ 1895 sonlarından itibaren örgüt bir sessizlik ve duraksama dönemine girmişti. Özellikle 1897 Osmanlı-Yunan savaşında elde edilen başarının Abdülhamid’e kazandırdığı prestij bunu biraz da zorunlu kılmıştı.¹⁹ Fakat Prens Sabahattin’in 1899’da Paris’e gelmesiyle örgüt tekrar hareketlenmeye başlamıştı.

Prens Sabahattin’in Paris’e gelişi, babası Damat Mahmut Paşa’nın²⁰ Abdülhamid ile aralarının açılması sonucu gerçekleşmiştir. Şöyle ki; Anadolu Demiryolu Şirketi²¹ 1893’te İzmit-Ankara, 1896’da Eskişehir-

hocalığı yaptığı sırada kazanmıştır. Bu esnada altı ciltlik “Tarih-i Umumi” ve bir ciltlik “Osmanlı Tarihi” adlı eserlerini yayınladı. 1866’da haftalık “Mizan” gazetesini yayınlamaya başladı. Gazetenin 1890’da kapatılması üzerine Fransa’ya gitti. Daha sonra Hidiv Abbas Hilmi Paşa’nın daveti üzerine Mısır’a geçti ve 4 Ocak 1896’da Mizan gazetesini Mısır’da çıkartmaya başladı. İngiliz baskısı yüzünden burada çok fazla kalamadan tekrar Paris’e döndü ve İT’nin Paris şubesinin başına getirildi. 1897’de Af-ı Şahaneyi kabul ederek İstanbul’a döndü. 1914 yılında öldü. Detaylı bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, 2001, s. 79-109. Çavdar, 1999, *a.g.e.*, s. 60-65.

¹⁷ Ahmet Rıza Bey, 1859’da Boğaziçi’nde Vaniköyü’nde doğdu. Babası “İngiliz” lakaplı Ali Bey’dir. Avusturyalı olan annesinin de etkisiyle daha genç yaşta Batı ile ilgilenmeye başlamıştır. Fransa’da Grignon Ziraat Okulu’nda eğitimini tamamladıktan sonra geri döndü ve Bursa Maarif Müdürü oldu. Batının tarımda gerçekleştirdiği yenilikleri Osmanlı’da uygulamak istedi fakat her yenilikçi gibi o da engellerle karşılaştı. 1889’da Fransız İhtilali’nin yüzüncü yılı sebebiyle Paris’te açılan sergiye kendisini görevli olarak tayin ettirdi. Aguste Comte’nin Pozitivizm’inin ateşli bir savunucusu olan Ahmet Rıza Bey sergi için geldiği Paris’te kaldı ve Jön Türk hareketine katıldı. Hayatı ve siyasi fikirleri için bkz. Mardin, 2001, *a.g.e.*, s. 173-188.

¹⁸ Mustafa Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara, 2003, s. 23.

¹⁹ Akşin, 2009b, *a.g.e.*, s. 41.

²⁰ Damat Mahmut Paşa, II. Abdülhamid’in kız kardeşi Seniha Sultan ile evlidir. Saraya damat olduktan sonra bir müddet Adliye Nazırlığı yapmıştır. Osmanlı’nın İngiliz yanlısı bir siyaset izlemesi taraftarı olan Mahmud Paşa, kendisinin ve eşinin adlarının, Abdülhamid’i tahttan indirerek V. Murat’ı tekrar tahta çıkarmak isteyen “Skaliyeri Aziz Bey Komitesi” olayına karışmasıyla nazırlıktan alınmıştır. Yapılan tahkikat sonrası bahsi geçen komite ile bir bağlantısının olmadığı ortaya çıkmasına rağmen azledilmesine içerlediği için tekrar Abdülhamid ile çalışmaya yanaşmamıştır. Avrupa’ya kaçarak Jön Türk hareketine katılan Paşa 17 Ocak 1903’te ölmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Rukiye Akkaya, *Prens Sabahattin*, Ankara, 2005, s. 19–20.

²¹ Şirket, Osmanlı-Almanya yakınlaşmasının bir sonucu olarak 6 Ekim 1888’de bir Alman bankası tarafından “Anadolu Demiryolları Kumpanyası” adı altında kurulmuştur. İlk olarak

Konya demiryolu hatlarının yapımlarını tamamlayarak hizmete sokmuş ve Bağdat'a kadar olan demiryolunun yapımı için tasarı hazırlamıştı. Fakat Abdülhamit'in eniştesi Damat Mahmud Paşa ve İngiliz Büyükelçisi Sir Nicholas O'Connor İngiliz sermayesini temsil eden Mr. E. Rechnitzer'in İskenderun-Basra demiryolu tasarısını destekliyorlardı. Kayzer II. Wilhelm'in bu tarihlerde Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmesi ve Abdülhamid ve Müslümanların dostu olduğunu ilan etmesinin de etkisiyle Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Konya-Bağdat demiryolu tasarısı kabul edilerek ön imtiyaz bu şirkete verilmiştir. Demiryolu hattının yapımı konusunda çıkan Alman-İngiliz çatışmasında, İngilizleri destekleyen Damat Mahmut Paşa Kasım 1899'da Alman şirketine ön imtiyazın verilmesi üzerine oğulları Lütfullah ve Sabahattin'i de yanına alarak Fransa'ya kaçtı.²²

Damat Mahmut Paşa Fransa'ya geldikten sonra Jön Türk hareketiyle ilgilenmeye başlamış ve gazetelere liberal düşüncelerini içeren beyanlarda bulunmuştur. Paşa'nın bu tutumu hem İstanbul'da hem de yurt dışında etkinliğini kaybeden ve hatta giderek dağılan Jön Türklere yeniden hareketlilik kazandırmıştır. Mahmut Paşa, Jön Türk hareketinin lideri konumunda olan Ahmet Rıza Bey'e de övgülerle dolu bir mektup yazmıştı. Ahmet Rıza Bey ise mektuba cevaben, hanedana mensup bir kişinin davalarına inanması ve destekleyecek olmasından dolayı ziyadesiyle memnun olduğunu ifade etmişti. Gerçekte ise durum biraz farklıydı. Damat Mahmut Paşa sadece harekete katılmakla ilgilenmiyor aynı zamanda hanedan içerisindeki pozisyonları sebebiyle hareketin liderliğini de ele geçirmek istiyordu. Zaten pozitivist tutumları ve düşüncelerinden asla taviz vermeyen tavırları hasebiyle Ahmet Rıza Bey'in çevresi yavaş yavaş boşalmaya başlamıştı. Ahmet Rıza Bey'le anlaşamayan Paşa ve oğulları Cenevre'ye geçmişler, burada bulunan şubenin üyesi olmuşlar ve Osmanlı Gazetesi'nin²³ haklarını İshak Sükuti'den devralmışlardı. Davanın önderliğine soyunan baba ve oğullar, amaçlarını gerçekleştirmek adına bir Jön Türk kongresi düzenlemeye karar verirler. Ne var ki Damat Mahmut Paşa kısa bir süre sonra hastalanmış ve görevlerini oğullarına devretmişti. Prens Sabahattin²⁴ ve kardeşi Lütfullah tarafından Osmanlı vatandaşlarına

Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattını işletme hakkını, daha sonra ise İzmit-Ankara demiryolu hattını inşa etme imtiyazını elde etti. Bayram Kodaman, "Osmanlı Siyasi Tarihi 1876-1920", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1990, C: 12, S. 19-200, s. 131.

²² Akşin, 2009a, a.g.e., s. 73-77.

²³ Osmanlı Gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan İshak Sükuti ve Dr. Abdullah Cevdet tarafından 1 Aralık 1897 tarihinde Türkçe ve Fransızca olarak çıkarılmaya başlamıştır. Yedi sene yayın hayatı olan gazete iki haftada bir yayınlanmıştır. Gülser Oğuz, "Osmanlı Gazetesi'nin (1897-1904) Girit İsyanlarına Bakışı", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Kırşehir, 2006, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 93.

²⁴ Prens Sabahattin (1877-1948), II Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan ve Damat Mahmut Paşa'nın oğludur. Osmanlılarda hanedan mensupluğu baba soyu kuralına bağlı

genel bir çağrı yapılmış ve 4–9 Şubat 1902’de Paris’te ilk defa “Osmanlı Liberalleri Kongresi” toplanmıştı.²⁵

Kongreye katılan 47 delege (Türk, Arap, Rum, Kürt, Ermeni, Arnavut, Çerkez, Musevi) Prens Sabahattin’i başkan olarak seçti.²⁶ Kongrede Arnavutlar, artık propaganda yapmakla bir yere varılamayacağını ve Meşrutiyet’in ilan ettirilmesi için askeri kuvvet kullanılması gerekliliğini ifade ederken; Ermeni delegeler bunu bir adım daha ileri götürerek askeri kuvvetin yeterli olmayacağını Avrupalı devletlerin müdahale etmesinin şart olduğunu dile getirmişlerdir. Azınlıkların sadece istibdattan kurtulmak gibi bir düşünceyle ifade etmediği ve art niyetli olan bu görüşe Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları (Dr. Nazım, Yusuf Akçura) karşı çıktığı için ilk Jön Türk kongresi birleştirici olmak yerine ayrıştırıcı olmuştu.²⁷ Nitekim Prens Sabahattin grubu “Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti”, Ahmet Rıza Bey grubu ise “Terakki ve İttihat Cemiyeti” olarak ayrılmış oluyordu. Bu ayrım sadece burada kalmayacak 1908 sonrası partileşme ve siyasal seçimler sürecinde de ülkenin kaderini belirleyecek şekilde kendini gösterecekti.

Jön Türk hareketi, Osmanlı sınırları dışında Paris, Cenevre, Kahire üçgeninde gelişimini bu minval üzerine gerçekleştirirken İstanbul’da 1897’den itibaren girdiği durgunluk sürecini atlatamamıştı. 1906 yılına gelindiğinde hareket, Selanik’te kurulan bir başka gizli cemiyetle farklı bir boyuta ulaşmıştı. Örgütün adı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti idi. Eylül 1906’da Mithat Şükrü (Bleda) Bey’in evinde yapılan toplantıda bir araya gelen ve çoğunluğu 3. Ordu mensubu subaylar olan on arkadaş tarafından kurulan bu örgüt Paris’te bulunan cemiyetlerden tamamen bağımsız bir örgüttür. Kurucuları Bursalı Tahir, Naki (Yücekök), Edip Servet (Tör), Kazım Nami (Duru), Mithat Şükrü (Bleda), Ömer Naci (Yüzbaşı), İsmail Canbolat (Mülazım), Hakkı Baha, Talat Bey ve Rahmi Bey’dir.²⁸ Diğer örgütler gibi

olmasına rağmen, Sabahattin Bey Avrupa’daki girişimlerinde hanedana yakınlığından faydalanmak düşüncesi ile isminin önüne “Prens” unvanını eklemiştir. Akkaya, 2005, *a.g.e.*, s. 19, Siyasal düşüncesinin temelinde özel girişim ve âdem-i merkezîyetçilik yatmaktadır. Haeckel, Büchner, Le Play ve Edmond Demolins gibi fikir adamlarının görüş ve düşüncelerinden etkilenmiştir. Mardin, 2001, *a.g.e.*, s. 290 vd.

²⁵ Akkaya, 2005, *a.g.e.*, 20-23. Ramsaur, *a.g.e.*, s. 74-86.

²⁶ Ramsaur, 2007, *a.g.e.*, s. 87.

²⁷ Kongrede yabancı devletlerin müdahalesinin gerekli olduğuna dair kararlar alınması ve bunların başkan seçilen Prens Sabahattin tarafından desteklenmesi üzerine Ahmet Rıza ve arkadaşları, bir karşı bildiri yayınlamışlardı. Bildiride en göze çarpan ifade şudur: “Kongrenin çoğunluğu Türkiye’de ıslahat yapılması için büyük devletlerden iyi niyetli bir müdahale isteyecek kadar kendini aşağılamış bulunuyor.” İşte bu karşı bildirinin akabinde iplerin tamamen koptuğunu söyleyebiliriz. Ramsaur, 2007, *a.g.e.*, s. 90 vd. Akşin, 2009b, *a.g.e.*, s. 42. Akkaya, 2005, *a.g.e.*, s. 27.

²⁸ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, s. 105-106. Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 53-54.

hücre tipi yapılanma benimsenmiş ve gizliliğe büyük önem verilmiştir. Şöyle ki, cemiyete üyeliği uygun görülen bir kişi gece vakti gözleri bağlı bir şekilde cemiyete getiriliyor ve yüzleri maskeli üç kişilik bir “yemin heyeti”nin önünde, mensubu olduğu dinin kutsal kitabına ve silaha el konularak yemin ettiriliyordu. Yemin sonrası cemiyeti ifşa edenlerin ölümle cezalandırılacağı üzerine basılarak tekrar ediliyordu.²⁹ Cemiyette lider ya da başkan konumunda kimse bulunmamakla beraber İsmail Canbolat, Talat ve Rahmi Bey’lerden müteşekkil bir “Heyet-i Aliye” yani Yüce Kurul vardı.³⁰ Cemiyetin gerçekleştirdiği toplantılara ise o anda toplantıda bulunan üyelerden birisi seçilerek başkanlık ederdi.³¹

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti henüz kurulmadan önce, Mustafa Kemal 1906’da Şam’da bulunan 5. Ordu’da görevli olduğu sıralarda “Vatan”³² adlı gizli cemiyete katılmıştır. Kısa bir süre sonra, eski bir tıbbiyeli ve Şam’da sürgün olan Dr. Mustafa (Cantekin), Müfit Bey (Özdeş), Lütfi Bey ve Mustafa Kemal “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti” adı altında gizli bir örgüt kurmuşlardı. Suriye ve çevresinde örgütün gelişmesine imkân olmaması ve ihtilal yapılabilecek bir hava yakalanmasının zor olmasından dolayı Selanik’te teşkilatlanmayı uygun gören Mustafa Kemal, kaçak bir şekilde Selanik’e gelmişti. Burada, Yüzbaşı Hakkı Baha Bey, Ömer Naci, Hüsrev Bey (topçu zabıtlarından), Hoca Mahir (Selanik Muallim Mektebi Müdürü) ve Bursalı Tahir Bey (Selanik Askeri Rüstiyesi Müdürü) ile birlikte masa başında bir tabanca ve mukaddes kitap üzerine yemin ederek Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin Selanik şubesini kurdular. Bu kuruluş Nisan-Mayıs 1906 tarihlerinde gerçekleştirilmiş ve hemen akabinde Mustafa Kemal Şam’a geri dönmüştür.³³ Zira kendisi Selanik’e izinsiz ve gizli yollardan gelmiş ve yokluğunun anlaşılmaması için buradaki çalışmalarına ara vererek dönmek durumunda kalmıştı. Mustafa Kemal’in Şam’a dönmesinden sonra Selanik’te kalan, cemiyetin diğer kurucu ve üyelerinin, sonradan kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ne katılmaları pek muhtemel bir sonuçtur. Nitekim Ramsaur, bu iki cemiyetin sonradan birleştiğini, Mustafa Kemal’in

²⁹ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, s. 106-108.

³⁰ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 54.

³¹ Ramsaur, 2007, *a.g.e.*, s. 126.

³² Mustafa Kemal’in, Şam’da bulunan gizli cemiyetin kurucusu olup olmadığı hakkında kesin bir yargıya ulaşamadık. Nitekim Shaw&Shaw ve Ramsaur eserlerinde Mustafa Kemal’i bu örgütün kurucusu olarak göstermektedirler. Bkz. Shaw&Shaw, 2006, *a.g.e.*, s. 319. Ramsaur, 2007, *a.g.e.*, s. 118. Akşin ise bu yazarların aksine Mustafa Kemal’in Şam’da bulunan 5. Orduya tayin edildiğinde “Vatan Cemiyeti”nin zaten var olduğunu ve Mustafa Kemal’in sonradan katıldığını ifade etmektedir. Bkz. Akşin, 2009b, *a.g.e.*, s. 43.

³³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, İstanbul, 2001, C: 1, s. 88-97.

1907’de Selanik’e naklini sağladıktan sonra cemiyete katıldığını fakat sıradan bir üye olmaktan öte geçemediğini ifade etmektedir.³⁴

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ni bu tarihe kadar kurulan diğer cemiyetlerden farklı kılan yanından biri, sivil devlet adamlarının yanı sıra ordu mensupları arasında da yayılmış olmasıdır. Zira kurucularının ve üyelerinin büyük çoğunluğu Selanik’te bulunan 3. Ordu’nun subay ve askerleridir. Ayrıca kurucu ve üyelerin büyük bir bölümü Mason localarına ve çeşitli tarikatlara (özellikle Bektaşilik) mensup kişilerdi.³⁵ Akşin Mason localarına üye olmalarını, Masonluğun dinlerarası hoşgörüyü de içeren liberal yapısına bağlamaktadır. Keza dönemin Mason localarını tanımlarken *“feodalizmin, mutlakîyetin, dinsel bağnazlığın karşıtı liberal, pozitivist, ilerici, seçkin bir örgütlenme”* ifadelerini kullanmaktadır.³⁶ Ramsaur ise çalışmasında, cemiyet üyeleri arasında Mason localarına mensup kişilerin fazlalığına dikkat çekmiş, tam sayı verememekle beraber Ahmet Rıza Bey ve Dr. Nazım’ın asla Mason olmadıklarını ifade etmiştir.³⁷

Kazım Nami Bey’in şu sözleri İT’lilerin Mason locaları ile olan ilişkileri hakkında bir fikir oluşması adına kâfi gelecektir: *“Hiçbir sahada birleşmemiş, daima çekilmiş, didişmiş olan bizdeki muhtelif ırk, milliyet ve dinler mason çatısı altında tam anlaşma halinde idiler.”* Bu bağlamda Mason localarının içerisinde muhtelif ırklar arasında birlik ve beraberlik sağlanmış oluyordu. Keza İT’nin kuruluşundan itibaren takip ettiği temel politika olan “Osmanlıcılık” ya da Bayram Kodaman’ın ifade ettiği gibi “İttihad-i Anasır” (Unsurların Birliği) Mason locası çatısı altında gerçekleştirilmiş gibi görünüyordu.³⁸ Bu durumun, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan tüm unsurlar arasında gerçekleştirilebilir olmasının Kazım Nami gibi İT’liler tarafından pekâlâ mümkün görünmesi oldukça doğaldır.

İstanbul’da Askeri Tıbbiyeliler tarafından kurulan örgütte, kurucu üyelerden İbrahim Temo, cemiyet kurulmadan önceki yaz tatilini geçirmek için memleketi olan Arnavutluk’a giderken, bir arkadaşı ile beraber İtalya’da bir Mason locasını ziyaret eder ve çok etkilenir. İstanbul’a döndükten sonra kurulan gizli örgütte bu ziyaretin özellikle cemiyetin gizlilik ve hücre tipi örgütlenmesinin etkisi görülmektedir.³⁹ Fakat gerek İbrahim Temo, gerekse

³⁴ Ramsaur, 2007, *a.g.e.*, s. 123.

³⁵ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, s. 108. Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 54.

³⁶ Akşin, 2009b, *a.g.e.*, s. 58.

³⁷ Ramsaur, bunlara ek olarak Bektaşî tarikatına mensup üyelerin bulunmasına, Bektaşîliğin liberal düşünce yapısına ve bazı yazarlara göre Masonluk-Bektaşîlik ilişkisine işaret etmiştir. Ramsaur, 2007, *a.g.e.*, s. 126 vd.

³⁸ Bayram Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1914)”, *Türkler*, Ankara, 2006, C: 13, S. 165–192, s. 169.

³⁹ Ramsaur, 2007, *a.g.e.*, s. 32-33.

de diğer kurucular ve üyelerin herhangi bir Mason locası ile başka türlü bir bağlantısı olup olmadığı kesin değildir.

Paris’te bulunan İttihatçılar, bir müddet Selanik’teki oluşumun kurulum ve yapılanma aşamasına sadece seyirci kalmakla yetinmişlerdir. 1902’de yapılan kongrede alınan “büyük devletlerin Osmanlı’ya müdahalesi” kararı sebebiyle başlayan ayrılık devam ediyordu. 1907 yılının ikinci yarısından itibaren Ahmet Rıza’nın başkanlığındaki Terakki ve İttihat Cemiyeti ve Selanik’te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin karşılıklı görüşmeleri başlamış ve 26 Eylül 1907 tarihinde yayınlanan bir bildiri⁴⁰ ile bu iki cemiyet “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” adı altında birleştirilmiştir.

1907’de yaşanan bu gelişmenin hemen sonrasında 27–29 Aralık tarihinde Paris’te İkinci Osmanlı Liberalleri Kongresi düzenlendi. Ahmet Rıza Bey, Prens Sabahattin ve Taşnaksütyun temsilcilerinin katıldığı kongrede “baskılara karşı silahlı direnme, grev, vergi ödememe ve gerekirse toptan ayaklanma” gibi bir takım sert kararlar alındı. İlk kongrede alınan, büyük devletlerin müdahalesi kararına itiraz eden Ahmet Rıza ve arkadaşları bu defa silahlı eylem ve toplu isyan kararına aynı tepkiyi göstermemiş ve hatta desteklemiştir. Zannımızca Ahmet Rıza Bey ve çevresinde bulunanlar silahlı eylem dışında istibdattan kurtulma yolu kalmadığına kanaat getirmişlerdi. Keza bu kararların alınmasında Selanik’te kurulan cemiyetin subay ve asker üyelerinin 3. Ordu’ya hükmediyor olması da etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti tarihinde siyasal açıdan son derece önemli olan yeni bir döneme girilmek üzereydi. Bu döneme damgasını vuracak olan İT ise son halini yukarıda belirttiğimiz birleşme ile almıştı. Buna, Paris’te toplanan kongrede alınan silahlı ayaklanma kararı eklenince süreç hızlanmıştı.

1908 Devrimi: Meşrutiyet’in İlanı ve Seçimler

Abdülhamid, 14 Şubat 1878’de yayınladığı bir bildiri ile “meclisin görevini yaptığını fakat genel durum itibariyle işlevini layıkıyla yerine getiremediğini” ifade ediyor ve kendi ilan ettiği Kanun-ı Esasi’nin 7. ve 35. maddelerinin verdiği yetkiye dayanarak meclisi tatil ediyordu. Bu tatil otuz yıldan fazla sürmüştü ve bu zaman içerisinde tüm muhalif ve aykırı sesler susturulmuştu. Gariptir ki kanunen yürürlükte olsa da meclisin tatil edilmesiyle fiilen yürürlükte olmayan anayasanın 113. maddesinin vermiş olduğu sürgün yetkisi Abdülhamid tarafından sıklıkla kullanılmıştır.

Sürgünler, kongreler, tüzükler ve darbe planları ile geçen yaklaşık yirmi yılın ardından İT son halini almış ve harekete geçmeye hazır hale gelmişti. Fitili ateşleyen hadise ise dönemin büyük devletlerinin (Düvel-i Muazzama)

⁴⁰ Bildirinin tam metni için bkz. Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 81. Ramsaur, 2007, *a.g.e.*, 146-148.

Makedonya olarak adlandırdıkları üç vilayet (Selanik, Kosova, Manastır) üzerinde iyi niyetli olmayan planlarının ortaya çıkması olmuştu. Şu nokta önemlidir ki, büyük devletlerin Makedonya üzerindeki gizli planları, o güne kadar Osmanlı sınırları dışında örgütlenen Jön Türk hareketinin bu vilayetlere de sıçramasına vesile olmuş ve burada istibdadı yok edecek olan İT'nin oluşum sürecini hızlandırmıştır. Özellikle etnik yönden karışık olan Selanik, şube olarak da diğer vilayetlere göre daha ön plandadır. Büyük devletlerin burada jandarma görevi ile bulunan askerleri sebebiyle Abdülhamid'in hafiyeleri İstanbul ya da diğer bölgelerde oldukları kadar rahat hareket edemiyorlardı. İT ise bu durumdan faydalanarak yapılanmasını ve özellikle 3. Ordu içinde yayılmasını hızlandırmıştır.

İngiltere 18 Aralık 1907'de bir genelge yayınlarak Makedonya'da bulunan Osmanlı askerlerinin sayısının azaltılmasını, bunun yerine ise yabancı devletlerin asker sayılarının artırılmasını ve bölgede bulunan yabancı subayların jandarma görevinin komuta kademesine getirilmesini istiyordu. 3 Mart 1908'de İngiltere diğer büyük devletlere gönderdiği bir başka genelge ile de Makedonya'da bulunan üç vilayete tek bir vali atanmasını ve bu atamanın büyük devletlerin elçilerine danışılarak yapılmasını istemişti.⁴¹ İT, bunun üzerine harekete geçti ve 28 Mayıs 1908'de büyük devletlerin konsolosluklarına (Rusya hariç tutularak) hazırladığı bir manifestoyu sunarak kendini açığa çıkarttı. Manifestoda büyük devletlerin Makedonya sorununa müdahale etmemeleri fakat Makedonya ve tüm Osmanlı sınırları içinde yaşayan halkların iyiliği adına Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Meşrutiyet'in ilanı için İT'ye yardım edilmesi önemle vurgulanıyordu. Ne var ki, büyük devletler gizli bir örgüte yardımla Makedonya sorununun çözüleceğine ya da başka bir söylemle kendi lehlerinde bir çözüm olacağına kanaat getirmemişlerdi. Bu durum ikinci Jön Türk kongresinde alınan isyan kararının uygulanmasını zorunlu kılıyordu.⁴² Nitekim Haziran ayına gelindiğinde İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola arasında Reval'de (Estonya'nın bugünkü başkenti Talin) gerçekleşen görüşmelerde, Osmanlı topraklarının ve Makedonya'nın Rusya ve İngiltere arasında paylaşıldığını iddia ederek bunu propaganda malzemesi yapan İT eyleme geçmişti. Temmuz ayının başında İT'nin sivil kanadı Manastır'da bulunan konsolosluklara niyetlerini anlatan telgraflar çekmişti. Askeri kanattan Kolağası (önyüzbaşı) Niyazi Bey⁴³ ise yanında iki yüz asker ve halktan iki yüz sivil ile beraber 3 Temmuz'da Resne'de dağa

⁴¹ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, s. 118-119.

⁴² Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul, 1986, s. 18. Shaw and Shaw, 2006, *a.g.e.*, s. 321. Akşin, 2009a, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁴³ 1908 Devrimi sonunda askeri kanattan Enver ve Niyazi Beyler adına bir duvar resmi bastırılmış ve bu isimler cemiyetin yüzü olmuştu. Bkz. EK-1.

çıkarak isyan bayrağını çekti. Niyazi Bey'e, Ohrili Eyüp Sabri ve Binbaşı Enver Bey katılmış ve ayaklanmanın çapı büyütülmüştü.⁴⁴ Saray ve Bab-ı Ali ilk başta durumun vahametini kavrayamamıştı. Padişah, Şemsi Paşa'yı isyanı bastırması için görevlendirmişti. Alaylı bir subay olan Şemsi Paşa hiçbir zaman mektepli subayları sevmemişti ve harekete geçtiği anda isyanı bastırması pek muhtemeldi. Paşa, 7 Temmuz'da Manastır Telgrafhanesi'nden İstanbul'a son durumu bildiren bir telgraf çekmişti. Resne'ye hareket etmek üzere telgrafhaneden çıkarken İT'li Teğmen Atıf Kamçıl tarafından vuruldu. Padişahın göndermiş olduğu üst düzey bir paşanın güpegündüz şehir meydanında vurulmasıyla Abdülhamid'in bölgede olan otoritesi neredeyse tamamen yok olmuş, halkın İT'lilere, İT'lilerin ise kendilerine olan güveni artmıştı. Abdülhamid son bir umutla Şemsi Paşa'nın yerine atadığı (Tatar) Müşir Osman Paşa'yı Manastır'a göndermişti. 15-24 Temmuz tarihleri arasında da saraya bağlı askeri birlikler bölgeye gönderilmişler fakat bu askerler de devrimcilerin safına geçmişlerdi. 22-23 Temmuz gecesi İT'liler Müşir Osman Paşa'nın konağını basarak tevkif ettiler. Bu olaydan sonra İT'lilerin önünde duracak hiçbir güç kalmamıştı. 23 Temmuz'da Preşova ve Firzovik ahalisi saraya Meşrutiyet istediklerini bildiren telgraflar⁴⁵ çektiler. Nihayet, 23 Temmuz 1908'de Makedonya'da "hürriyet" ilan edildi.⁴⁶

Abdülhamid'in hem saraya gelen telgraflar hem de Makedonya'da ilan edilen hürriyet karşısında yapabileceği tek bir hamle kalmıştı. 24 Temmuz 1908'de hükümetin hazırladığı "Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davet olunması hakkında irade-i seniyye"⁴⁷ Abdülhamid tarafından onaylanmış ve otuz yıllık istibdat rejimi sona ermişti.

Yayınlanan iradede, Selanik, Manastır ve Kosova'da bulunan askerlerin ve bu vilayetlerin halklarının Meclis-i Mebusan'ın açılması ve Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulması için isyan başlattıkları, isyana karşı olanların işkence gördükleri ve hatta öldürüldükleri, isyanı bastırmakla görevli Müşir Osman Paşa'nın tevkif edildiği belirtilmiş, isyancıların istekleri yerine gelmezse isyanın büyütüleceği tehdidini kullandıkları dile getirilmişti. Söz konusu meclisin dönemin şartları gereği geçici olarak tatil edildiği, Kanun-ı Esasi'nin ise hiçbir zaman yürürlükten kaldırılmadığı belirtildikten sonra, isyanın durması ve yabancı devletlerin müdahale etmesinin engellenmesi

⁴⁴ Shaw&Shaw, 2006, *a.g.e.*, s. 321. Çavdar, 1999, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁵ Preşova ve Firzovik'ten saraya çekilen telgrafların tam metni için bkz. Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 93-95.

⁴⁶ Erhan Afyoncu, Ahmet Önal, Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyenlar ve Darbeler*, İstanbul, 2010, s. 286-287. Ahmad, 1986, *a.g.e.*, s. 19-36.

⁴⁷ Yayınlanan padişah emrinin tam metni için bkz. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"*, Ankara, 1985, s. 65-66.

amacıyla isyancıların isteklerinin yerine getirilmesinin uygun olduğu ifade edilmiş ve emr-i ferman padişahındır denilerek son verilmiştir.

Abdülhamid, Meşrutiyet'i ikinci defa ilan ediyordu. İlkinde yönetimde söz sahibi olmak adına Namık Kemal ve Şinasi gibi Genç Osmanlılar'ın fikri ve edebi çalışmalarının haricinde tabandan gelen bir halk hareketi yoktu ve tamamen padişahın kendi iradesi olarak ortaya çıkmıştı. Fakat Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmesini İT ile birlikte halk da (özellikle azınlıklar) istemişti ve bunu bayram havası içerisinde günlerce kutlamıştı. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Hükümet tarafından hazırlanan bir irade ile "Hafiyeliğin İlgası"⁴⁸ gerçekleştirilmiş ve hemen akabinde "Umumi Af"⁴⁹ ilan edilmişti. Affın ilanı ile birçok başıbozuk serbest kalmış ve iç güvenliği ciddi anlamda tehdit etmeye başlamışlardı. Başkentte bir otorite boşluğu meydana gelmişti. Anadolu'da ise halk, kutlamaların yanı sıra istenmeyen yöneticileri zorla görevden uzaklaştırmaya başlamıştı.

Halkın Meşrutiyet'i coşku ve sevinçle karşılamasına rağmen siyasi hava gergindi. Abdülhamid tahttan indirilememişti ama İT'ye boyun eğmişti. Hükümet ise padişahın teslim olmasıyla neye uğradığını şaşırmış, görev ve yetkilerinin ne olduğunu bilemez hale gelmişti. Zaten 22 Temmuz'da henüz Meşrutiyet'in ilanı gerçekleşmeden önce Sadrazam Ferit Paşa (Avlonyalı) görevden alınmış ve yerine Sait Paşa atanmıştı. Şüphesiz Abdülhamid bu atamayı, Ferit Paşa'yı meydana gelen olaylardan sorumlu tutmak, başka bir deyişle "günah keçisi" olarak göstermek için yapmıştı. Anlaşılacağı üzere Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilk günlerde Saray ve Bab-ı Ali'nin duruma hâkim olacak kudretleri yoktu. Zira inisiyatif İT'lilere geçmişti. Kısa sürede Makedonya'dan başkentte gelen İT'liler otoriteyi ele aldılar ve kendilerine muhalif olan isimleri görevden uzaklaştırmaya başladılar.⁵⁰

Meclis-i Mebusan'ın toplantıya davet edilmesiyle beraber Osmanlı Devleti seçim sürecine girmişti. Osmanlı'da ilk mebus seçimi 1877'de yapılmıştı. Fakat 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'de seçimlerin icrasına yönelik açık maddeler yoktu. Seçimlerin nasıl yapılacağına dair diğer işlemler Kanun-ı Esasi'nin 66. maddesine göre daha sonra hazırlanacak olan yasa ile belirlenecekti.⁵¹ Ne var ki, bu yasanın hazırlanması mümkün olmamış, 28 Ekim 1876 tarihinde "Meclis Azasının Suret-i İntihab ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate" adı altında

⁴⁸ 17 Temmuz 1324 tarihli "Hafiyeliğin İlgası Hakkında İrade-i Seniyye", 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, Numara 7, s. 9.

⁴⁹ 31 Temmuz 1324 tarihli "Adi ve Siyasi Suçluların Affı Hakkında İrade-i Seniyye", 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, Numara 11, s. 40.

⁵⁰ Ahmad, 1986, a.g.e., s. 39-41. Akşin, 2009a, a.g.e., s. 139-144.

⁵¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, 2010, s. 152. Ayrıca bahsi geçen Kanun-ı Esasi maddeleri için bkz. Kili-Gözübüyük, 1985, a.g.e., s. 31-44.

yayınlanan 7 maddelik geçici bir talimatla seçimler gerçekleştirilmişti. Talimatın başlangıcında hazırlanma sebebi de belirtilmiş ve sadece o yıla mahsus olduğu ifade edilmişti. Keza Kanun-ı Esasi'nin 119.maddesinde de bu ifadeye yer verilmiştir. Geçici talimat, taşıdığı bazı hükümlerle Kanun-ı Esasi ile çelişmekteydi. Şöyle ki; Kanun-ı Esasi her elli bin erkek nüfusa bir mebus öngörmüş iken (Madde 65) talimat, nüfus sayısına bakılmaksızın mebus sayısının en az 130 olacağını belirtmekteydi. Kanun-ı Esasi'ye göre mebus seçilme yaşı 30 iken (Madde 68), talimatta bu yaş 25 olarak ifade edilmiştir. Diğer bir çelişki ise Kanun-ı Esasi'nin 68. maddesinde belirtilen mebus seçilme şartları arasında adayların cinayet ve siyasi suçlardan hüküm giymemiş olması ve az çok emlak sahibi bulunması gibi koşullar yer almaz iken geçici talimat bunları zorunlu tutmuştur. Bu çelişkili talimata ek olarak İstanbul ve çevresinde gerçekleştirilecek olan seçimler için 2 Ocak 1877'de bir beyanname yayınlandı. Bu beyannameye seçmen defterlerinin nasıl düzenleneceği, ikinci seçmenlerin (müntehib-i sani) ve mebusların seçiminde nasıl oy kullanacağı detaylı bir şekilde açıklanmıştır.⁵² Seçimler iki dereceli olarak yapılmıştı. İkinci toplantı devresinde bir seçim yasası hazırlanmış fakat padişah bu yasayı onaylamadan meclisi tatil etmişti.

Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile başlayan seçim sürecinde ikinci dönem meclisinin hazırladığı seçim kanunu taslağı 30 sene sonra onaylanmış ve yürürlüğe girmişti (2 Ağustos 1908). Söz konusu yasa İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı (Mebus Seçimi Geçici Kanunu) adı altında geçici olarak hazırlanmış olsa da 1908, 1912, 1914 ve 1919 seçimlerinde de uygulanmıştır. Dahası, söz konusu yasa 1942 yılında 4320 sayılı Mebus Seçimi Kanunu kabul edilinceye kadar yürürlükte kalmış, TBMM ve Cumhuriyet dönemlerinde de uygulanmıştır.

Mebus Seçimi Geçici Kanunu 83 maddeden oluşmakta ve seçimlerin iki turlu ve çoğunluk sistemiyle⁵³ yapılmasını öngörmektedir. Seçmenlerin 25 yaşını doldurmuş olmaları, az çok vergi vermeleri, Osmanlı vatandaşı ve erkek olmaları şarttır. Mebus seçilme yaşı ise Kanun-ı Esasi'ye uygun olarak 30'dur. Keza Kanun-ı Esasi'de belirtilen her elli bin erkek nüfus için bir mebus kuralı benimsenmiştir.⁵⁴

⁵² Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Ankara, 2003, s. 25-27.

⁵³ Bu seçim sisteminde birinci seçmenler (Müntehib-i Evvel, 25 yaşını doldurmuş erkekler) mebusları seçecek olan ikinci seçmenleri (Müntehib-i Sani, 25 yaşını doldurmuş erkekler) seçmektedir. Mebuslar, birinci seçmenlerin belirlediği ikinci seçmenler tarafından seçilmektedir. Seçmen nüfusu 500-750 olan yerler 1, 751-1250 arası 2, 1251-2250 arası olan yerler ise 3 adet ikinci seçmen seçmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Buran, *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Ankara, 2005, s. 92-93.

⁵⁴ Tuncer, 2003, a.g.e., s. 27.

Türk siyasal hayatının ilk çok partili seçimi olan 1908 Seçimleri işte bu kanuna bağlı olarak yapılacaktı. Seçime, Meşrutiyet'i yeniden ilan ettiren ve elinde güç ve otoriteyi tutan İT, Prens Sabahattin'in telkinleriyle kurulmuş olan Ahrar Fırkası ve azınlık grupları katılacaktı. Hem Ahrar Fırkası hem de azınlık grupları kendilerine ait birer seçim programı hazırlamışlardı. Azınlıkların büyük ölçüde kendi uluslarının menfaatlerini gözetten siyasi talepleri göze çarpmaktaydı. Ahrar Fırkası ise siyasi programında⁵⁵ adem-i merkezîyetçi tutumundan taviz vermemiş, İT'nin siyasi programıyla da birçok açıdan ile benzerlik gösteren bir program yayınlamıştı. Akşin İT'nin siyasi programının Ahrar Fırkası'nın siyasi programına bakılarak hazırlandığı izlenimini edinmiştir.⁵⁶ Akşin'in bu yerinde tespiti Ahrar Fırkası ve İT'nin siyasi programları yan yana incelendiğinde net bir şekilde göze çarpmaktadır. Zira İT'nin 6 Ekim 1908'de yayınladığı programı, Ahrar Fırkası'nın 1 Eylül 1908'de yayınladığı 25 maddelik programın bir nevi özeti şeklindedir. Birçok madde birbiriyle örtüşmekte yada birbirlerini detaylandırmakta idi. Aynı zamanda İT'nin siyasi programı, azınlıkların ve Ahrar Fırkası'nın siyasi programlarına cevap niteliğinde hazırlanmıştı. Bu sebepten dolayı "Türklerin Programı" olarak anılan İT'nin siyasal programını yine Ahrar Fırkası'nın ve azınlıkların siyasal programlarıyla karşılaştırarak incelemek doğru olacaktır.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Siyasi Programı*

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi programının girişinde Bab-ı Ali'ye bildirilen 4 Recep 1326 (2 Ağustos 1908) tarihli Hatt-ı Hümayun'un 1293 tarihli Kanun-ı Esasi'ye muhalif olmayan kısımları Meclis-i Umumi tarafından aksi bir karar alınmadıkça korunacak ve yürürlükte kalacaktır denilmektedir.

Söz konusu Hatt-ı Hümayun⁵⁷ Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra 1 Ağustos tarihinde hükümet tarafından hazırlanmış ve ertesi gün Padişah tarafından onaylanmıştır. Belgenin başlangıcında Meclis-i Mebusan'ın dönemin şartları gereği tatil edildiği fakat Osmanlı halkının meşruti yönetimi idrak edebilecek bir seviyeye geldiği için meclisin yeniden toplantıya davet edildiğinden bahsediliyor ve devamında Kanun-ı Esasi'nin bazı maddelerinin icrasına yönelik hükümler bulunuyordu. Hatt-ı Hümayun'un

⁵⁵ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı için bkz. Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 188-191.

⁵⁶ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, s. 167-173.

* Programın Osmanlıca metni için bkz. Şura-yı Ümmet Gazetesi, 6 Ekim 1908, No: 140, s. 2. bkz. EK-2. Günümüz Türkçesine çevirisi için bkz. Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 98-100.

⁵⁷ 4 Recep 1326 tarihli "Kanun-ı Esasi'nin meriyeti hakkında sadr olup Bab-ı Ali'de kıraat edilen Hatt-ı Hümayun", 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, No: 8 s. 11. Hatt-ı Hümayun'un günümüz Türkçesine çevirisi için bkz. Kili-Gözübüyük, 1985, *a.g.e.*, s. 67-69.

10. maddesi İT'liler ve Hükümet'in karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Kanun-ı Esasi'nin 27. maddesi sadrazam ve şeyhülislamı belirleme yetkisini padişaha veriyordu. Kabinede bulunacak diğer nazırların belirlenmesi ise sadrazam tarafından yapılacak ve padişah tarafından onaylanacaktı. Fakat Hükümet tarafından hazırlanan bu Hatt-ı Hümayun'un 10. maddesinde Harbiye ve Bahriye nazırlarını belirleme yetkisi de padişaha verilmişti. Anayasaya aykırı olan bu durumu Sadrazam Said Paşa "Padişah'ın ordunun başkumandanı olmasından dolayı Harbiye ve Bahriye nazırlarını bizzat belirlemesinin hakkı olduğunu" ifade ederek savunuyordu. İT'liler ise askeri kanatta yer alan cemiyet üyesi subayların kontrolünün Padişah tarafından atanacak bir nazırın eline geçmesinden endişe duyuyor ve açık bir şekilde karşı çıkıyordu. Hatt-ı Hümayun yayınlanmadan önce Talat, Cavit ve Rahmi Beylerden oluşan İT'li bir heyet padişah ile görüşme talebinde bulunmuştu. Görüşme söz konusu hattın yayınlanmasından sonra olmuş ve görüşmede İT'li heyet, Kamil Paşa'nın riyaseti altında kurulacak yeni bir kabinede Trabzon Valisi Recep Paşa'nın Harbiye Nazırı olarak atanmasını ve Hatt-ı Hümayun'un yeniden gözden geçirilmesini talep etti. Abdülhamid başta bu isteğe olumlu yaklaşırsa da Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin ısrar ve telkinleriyle kabul etmek durumunda kaldı. Nitekim Said Paşa 5 Ağustosta istifa etti ve yerine İT'lilerin isteği üzerine Kamil Paşa atandı. İT, bu hareketle Saray'ın ipleri eline almasını engellemiş oluyordu.⁵⁸ 1909 yılında Kanun-ı Esasi'de gerçekleştirilen kapsamlı değişikliklerde⁵⁹ 27. madde de sadrazam ve şeyhülislamın atamalarının padişah tarafından yapılacağı, diğer nazırların ise sadrazamın uygun gördüğü kişilerin padişahın onaylamasıyla göreve başlayacağı daha açık ve net bir şekilde ifade edilmiştir.

Siyasi programın 1. maddesinde İT, Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olmasını ve güvenoyu kazanamayan hükümetlerin düşmüş sayılmasını gerçekleştireceklerini vaad ediyordu.⁶⁰ Ahrar Fırkası'nın siyasi programının ilk maddesi de aynı şekilde Vükela'nın meclise karşı sorumlu olmasını ve güvenoyu alamayan hükümetin istifa etmiş sayılmasını vaad etmişti.⁶¹ Anayasal düzene geçmiş ve hukuk devleti olmaya aday, parlamentolu bir ülkede hükümetin meşru olması ve icraatlarından dolayı parlamentoya karşı sorumlu olması doğal bir durumdur. Kanun-ı Esasi'de "Vükela-yı Devlet" başlığı altında bulunan maddeler (27-38) hükümetin oluşturulması hakkındadır. Hükümetin başı olan sadrazam 27. maddeye göre padişah tarafından atanıyor, diğer bakanlar ise sadrazam tarafından seçilip

⁵⁸ Ahmad, 1986, *a.g.e.*, s. 46-50.

⁵⁹ Kanun-ı Esasi değişiklikleri için bkz. 5 Şaban 1327 tarihli "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin Bazı Mevadd-ı Muadelesine Dair Kanun", 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, No: 130, s. 638-644. Kili-Gözübüyük, 1985, *a.g.e.*, s. 74-78.

⁶⁰ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 98.

⁶¹ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 188.

padişah tarafından onaylanıyordu. İç ve dış önemli işlerin görüşüldüğü kurul olan Vükela, görüşülmesi padişahın iznine bağlı olan meseleleri önce padişaha sunmak ve iznini almak durumundadır. Bundan sonra alacağı kararların yürürlüğe girebilmesi için yine padişaha bu kararları sunmak ve padişahın çıkacak irade-i seniyyeyi beklemek durumundadır (Madde 28). Hükümetin başı ve üyeleri padişah tarafından atandığı için bunların padişaha karşı bir siyaset güdebilmeleri de mümkün değildir. Zira padişah dilediği takdirde Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesine dayanarak "azletme" hakkını kullanabiliyordu. Hakkında gensoru verilen bir hükümet üyesi ise Kanun-ı Esasi'nin 38. maddesine dayanarak, istediği takdirde sorumluluğunu üzerine alarak kendisine yöneltilen soruların cevabını ertelemek hakkına sahipti. Gerçi anayasanın 30. maddesinde "Vükela-yı devlet memuriyetine müteallik ahval ve icraattan mesuldür" gibi bir ifade bulunmaktaydı. Fakat hem hükümet üyelerinin sadece padişah tarafından azli hem de gensoru mekanizmasının 38. madde ile işlevsiz hale getirilmesi bu ifadenin çok da fonksiyonel olmadığını göstermektedir. Hükümet, uygulamalarından dolayı meclise değil padişaha karşı sorumluydu.

İT, siyasi programının 1.maddesinde yer alan vaadini 1909 yılında Kanun-ı Esasi'de yapılan değişiklikler ile gerçekleştirmiştir. 30. maddenin değiştirilmiş hali, bakanları, hükümetin genel siyasetinden müştereken, kendi bakanlıklarına ait iş ve icraatlardan dolayı ise münferiden sorumlu tutmaktadır. Bakanlıkların aldıkları kararların altında ilgili bakanın, sadrazamın ve onaylanmaya ihtiyacı olan bir karar ise padişahın imzaları bulunmak zorundaydı. Keza aynı maddenin değişik halinde bakanlar kurulunun ortak kararlarının altında tüm bakanların, sadrazamın ve yine padişahın imzasının bulunması zorunlu tutulmuştu.⁶²

Meclisin hükümet karşısında etkisiz bırakılmasına diğer bir örnek de Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin hükümleridir. Bu maddeye göre, bir kanun tasarısı yahut kanun değişikliği hakkında hükümet ve Mebusan Meclisi arasında ihtilaf zuhur ederse, hükümet tarafından aynı kanun üzerinde ısrar edildiği halde Mebusan Meclisi tarafından gerekçeli kararla ve oy çokluğu ile tekrar reddedildiği takdirde hükümetin değiştirilmesi veyahut yasal süresi içerisinde yeniden seçimler yapılmak üzere Mebusan Meclisi'nin feshedilmesi padişahın takdirindeydi. Ahrar Fırkası'nın siyasi programının 7. maddesi hükümet ve meclis arasında ihtilaf olduğunda düşürülen meclisin yerine gelen yeni meclisin, eski meclisin kararında ısrar etmesi halinde hükümetin istifa etmiş sayılması gerektiğini ifade ediyordu. İT'nin siyasi programında böyle bir vaad olmamasına rağmen İT'liler, meclisi hükümet karşısında güçlendirmek için bu Kanun-ı Esasi'nin 35.

⁶² Kili-Gözübüyük, 1985, *a.g.e.*, s. 76.

maddesini değiştirdiler. Maddenin değiştirilmiş halinde Mebusan Meclisi daha etkin ve korunaklı hale getirilmişti. Şöyle ki, hükümetin bir kararı Mebusan Meclisi tarafından iki defa reddedilirse ya hükümet Mebusan Meclisi'nin kararına uyacak ya da istifa edecekti. İstifa durumunda yeni kurulan hükümet, eski hükümetin kararında ısrar eder ise ve bu karar Mebusan Meclisi tarafından tekrar reddedilirse padişahın 7. maddeye dayanarak seçimlere başlamak üzere Mebusan Meclisi'ni feshetme hakkı vardı. Yapılan seçimler neticesinde yeni oluşan Mebusan Meclisi, eskisinin kararında ısrar ederse meclisin kararının kabulü mecburi olacaktı.⁶³ Görüldüğü üzere yapılan bu değişiklikle son karar mercii Mebusan Meclisi olmuş ve meclis, hükümet ve dolayısıyla da padişah karşısında biraz daha güç kazanmıştır. Aynı amaçla yapılan bir başka Kanun-ı Esasi değişikliği de 38. madde üzerinden gerçekleştirilmiştir. Hakkında gensoru önergesi verilen bir bakan bizzat kendisi veyahut ilgili bakanlığın emrinde çalışan bürokratlardan birisi yöneltilen sorulara cevap verecek ya da cevabın ertelenmesini talep edebilecekti. Gensoru neticesinde yapılan oylamada ilgili bakan hakkında güvensizlik durumu söz konusu olur ise bakan düşürülecekti. Şayet sadrazam, hakkında verilen gensoru neticesinde güvenoyu alamaz ise hükümet düşmüş kabul edilecekti.⁶⁴

İT, elindeki en önemli silah olan meclisin, hem Saray hem de Bab-ı Ali karşısında etkisizliğini gidermek için siyasi programına uygun olarak yukarıda yer alan maddeler dışında Kanun-ı Esasi'de şu maddeleri de değiştirmiştir. Meclis-i Umumi'nin her sene Teşrisani başında toplanacağını ifade eden 43. maddeye, “davetsiz toplanacağı” hükmünü ekleyerek, her yasama dönemi başlangıcında mebusların padişahın içtimaa davetini beklemek durumunda kalmasını ortadan kaldırmıştır. 44. maddede yapılan değişiklik ile padişahın gerekli gördüğü durumlarda meclisin çalışma süresini kısaltabileceğini belirten ifade de kaldırılmıştı. Değişik haliyle madde, padişaha sadece meclisin çalışma süresini Meclis-i Umumi'ye danışarak uzatma ve vaktinden evvel toplantıya çağırma yetkisi vermekteydi. Meclisin çalışma süresini kısaltması gibi bir durum da söz konusu edilmemişti. Son olarak padişaha, Mebusan Meclisi başkanlığı ve vekilliklerine heyet tarafından üçer kişi önerilmesi ve bunlardan bir tanesinin başkan, ikisinin de başkan vekili seçilmesi yetkisini tanıyan 77. madde değiştirilmiş ve Mebusan Meclisi başkan ve başkanvekillerinin seçimi Mebusan Meclisi'ne bırakılmıştır.⁶⁵

⁶³ Kili-Gözübüyük, 1985, *a.g.e.*, s. 76.

⁶⁴ Kili-Gözübüyük, 1985, *a.g.e.*, s. 76.

⁶⁵ Kili-Gözübüyük, 1985, *a.g.e.*, s. 77.

İT'nin siyasal programının 2. maddesi Meclis-i Umumi'yi oluşturan iki meclisten biri olan Heyet-i Ayan kanadıyla ilgiliydi. İT'liler Ayan Meclisi'nin üye sayısının Mebusan Meclisi'nin üye sayısının 1/3'ünü geçmemek şartıyla, 1/3'ünün padişah ve 2/3'ünün millet tarafından seçilmesini ve görev sürelerinin tıpkı Mebusan Meclisi üyeleri gibi sınırlı olmasını istemekteydi.⁶⁶ Ayan Meclisi ile ilgili düzenlemeler Kanun-ı Esasi'de "Heyet-i Ayan" başlığı altında (Madde 60–64) düzenlenmişti. 60. maddede "Heyet-i Ayan'ın başkan ve üyeleri Heyet-i Mebusan üyelerinin 1/3'ünü geçmeyecek şekilde padişah tarafından belirlenir" ifadesi vardı. 61. ve 62. maddeler ise Ayan Meclisi üyesi olabilmenin şartlarını ve olabilecek meslek gruplarını saymaktaydı. Yine 62. maddenin ilk cümlesi "Heyet-i Ayan azalığı kayd-ı hayat iledir" diyerek Ayanların görev süresini ölümleriyle sınırlandırıyordu. Ahrar Fırkası da benzer bir vaadi siyasal programına koymuştu. Ahrar Fırkası'nın siyasal programının 8. maddesi Ayan Meclisi üyelerinin Meclis-i Umumi ve Belediye Meclisleri tarafından atanmasını talep ediyordu.⁶⁷ Hem İT hem de Ahrar Fırkası'nın bu istekleri hiçbir Kanun-ı Esasi değişikliğinde gerçekleştirilemedi. Rumeli'de yapılanması oldukça iyi olan İT, belki de taşrada ayan desteğini kaybetmemek adına böyle bir girişimde bulunmamıştır. Zira yukarıda değindiğimiz gibi hem hükümet hem de padişaha ait birçok yetkiyi rahat bir şekilde ellerinden alan İT'nin siyasal programına koymasına rağmen ayanlara dokunmamış olması düşündürücüdür.

İT'nin siyasal programında söz ettiği fakat gerçekleştiremediği bir diğer husus seçim kanunu ile ilgilidir. Siyasi programın 3. maddesinde emlak ve servetine bakılmaksızın 20 yaşını doldurmuş olan her Osmanlı vatandaşı erkeğin birinci derecede seçmen olabileceğini ifade etmekteydi.⁶⁸ Ahrar Fırkası'nın siyasal programının 2. maddesi de aynı şekilde bir vaad içermekteydi.⁶⁹ Onaylanarak yürürlüğe girmesi otuz sene zaman alan Mebus Seçimi Geçici Kanunu'nda daha önce belirttiğimiz üzere seçmenlerin, 25 yaşını doldurmuş olmaları, az çok vergi vermeleri, Osmanlı vatandaşı ve erkek olmaları şarttır. Söz konusu kanunda seçmen olabilme ile ilgili maddelerde İT herhangi bir değişikliğe gitmemiştir. Bu durumun sebebini dönemin siyasal konjonktürünün karışıklığına bağlamak mümkündür. Zira İT taraftarlığı özellikle gençler arasında daha yaygındı ve böyle bir seçmen kitlesine her siyasal kuruluş sahip olmak isteyecektir. Ne var ki İT'nin seçim kanunundan önce ivedilikle ilgilenmesi gereken konular olmuştur.

⁶⁶ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 98.

⁶⁷ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 189.

⁶⁸ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 98.

⁶⁹ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 188-189.

Siyasi programın 4. maddesi, anayasanın 1. maddesine⁷⁰ uygun olması şartıyla siyasi cemiyetlerin teşekkülü konusunun Kanun-ı Esasi'ye sokulmasını ifade ediyordu.⁷¹ Bu konuda İT'nin iki çalışması vardır. Birincisi siyasi programda bahsettiği gibi siyasi cemiyetlerin oluşturulmasına Kanun-ı Esasi ile izin verilmesinin sağlanmasıdır. 1909 yılı Kanun-ı Esasi değişikliklerinde geçici 119. madde kaldırılmış ve yerine üç madde eklenmişti. Bunlardan yeni eklenen 120. maddeye göre “Hususi kanununa uymak şartıyla Osmanlı vatandaşları toplantı ve gösteri hakkına sahiptir. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ihlal eden, Meşrutiyet rejimini ve hükümetini değiştirmeye yönelik olan, Kanun-ı Esasi hükümlerine aykırı hareket eden ve Osmanlı unsurlarını ayırtırmaya yönelik olan cemiyetlerin, umumi adab ve ahlaka aykırı olan cemiyetler ve gizli cemiyetlerin oluşturulması yasaktır.”⁷² İkincisi ise bu madde Kanun-ı Esasi'ye derc olunduktan sonra 16 Ağustos 1909'da Cemiyetler Kanunu çıkarılarak Osmanlı Devleti'nde cemiyetleşme sürecinin önü açılmasıdır. Bu yasanın çıkartılmasından sonra dernek ve cemiyet kurmak adeta bir salgın haline gelmiş ve birçok tuhaf cemiyet kurulmuştur. Cemiyetleri bir takım başlıklar altında toplarsak bunlar; sosyal cemiyetler, azınlık cemiyetleri, öğrenci cemiyetleri, meslek cemiyetleri ve kadın cemiyetleri olarak sayılabilir. Bu cemiyetlere örnek vermek lüzum eder ise; Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Evlendiriciler Cemiyeti, İçki Düşmanları Cemiyeti, Maarifperveran Cemiyeti, Musevi Gençler Kulübü, Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti, Mekteb-i Mülkiye Kulübü, İstanbul Kitapçılar Cemiyeti, Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti gibi kuruluşları saymak mümkündür.⁷³

İT'nin siyasi programında yer alan 5. ve 6. maddeler yerel yönetimlerden bahsetmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Programın 5. maddesi “vilayetlerin yönetim usulünde mevcut düzene aykırı olmamak şartıyla Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesinde⁷⁴ bahsedilen tevsi-i mezuniyyetin (yetki genişliği) uygulanması için gerekli olan yasal düzenlemelerin yapılacağını”, 6. maddesi ise “birbirine yakın olan köy ve nahiyelerin idari işlemlerinin kolaylaştırılması adına vilayetlerin idari taksimatının yeniden düzenleneceğini” ifade etmekteydi.⁷⁵ Bilindiği üzere

⁷⁰ Kanun-ı Esasi Madde 1: Osmanlı Devleti mevcut parçaları ve imtiyazlı eyaletleri ile bölünmez bir bütündür ve hiçbir surette bölünmeyi kabul etmez. Kili-Gözübüyük, 1985, a.g.e., s. 31.

⁷¹ Tunaya, 1998, a.g.e., s. 98-99.

⁷² Kili-Gözübüyük, 1985, a.g.e., s. 78.

⁷³ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası – II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki'ye karşı çıkanlar*, İstanbul, 1990, s. 24-27.

⁷⁴ Kanun-ı Esasi Madde 108: Vilayetlerin yönetim usulü, yetki genişliği ve görevler ayrılığı ilkeleri üzerine kurulmuş olup uygulamaları özel kanunla tayin edilecektir.” Kili-Gözübüyük, 1985, a.g.e., s. 42.

⁷⁵ Tunaya, 1998, a.g.e., s. 99.

İT, merkeziyetçi ve “İttihad-ı Anasır” ideolojisine bağlı bir siyasi çizgidedir. Yetki genişliği ilkesinin uygulanması azınlıkların programlarında da isteniyordu. Aynı şekilde Ahrar Fırkası’nın da siyasi programının 9. ve 10. maddeleri yetki genişliği ilkesinin uygulanmasını ve idari taksimatın yeniden düzenlenmesinin gerekliliğini vurgulamaktaydı.⁷⁶ Azınlıkların yetki genişliği ilkesinden beklentileri uç noktada özerklik hatta bağımsızlıktır. Bu açıdan bakıldığında yetki genişliğinin uygulanması, azınlıkların nüfus olarak etkili oldukları bölgelerde güçlenen yerel yönetimlerin ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit edebileceği aşıkâr iken İT, neden siyasi programına böyle maddeler koymuştu? Öncelikle, İT’nin merkeziyetçilik politikası, klasik Osmanlı merkeziyetçiliği kadar tutucu ve katı değildi. İkinci olarak unsurların birliğini gerçekleştirmek adına idari anlamda bazı düzenlemelerin yapılmasının İT de farkındaydı. Fakat hem Bulgarların hem Rumların hem de Ahrar Fırkası’nın programlarında yer alan geniş ölçekte bir adem-i merkeziyet İT’lilerin tasvip ettikleri bir durum değildi.⁷⁷ İT’nin bu maddeleri siyasi programına koymasının bir başka nedeni ise yaklaşan seçimler öncesi ittifak yapmaya çalıştığı azınlıkların desteğini almak istemesidir.

İT programında yerel yönetimlerin yetki genişliği ile güçlendirileceğini vaad ediyordu fakat gerek Kanun-ı Esasi’de yapılan değişiklikler gerekse de çıkartılan yeni yasalar meclisin güçlü hale getirilmesinin yanı sıra merkezi yönetimin de güçlendirilmesini sağlıyordu.⁷⁸ Balkan Savaşları öncesinde meclis, “Vilayetler Kanunu” adında bir tasarı hazırlamış fakat savaş sebebiyle tasarı yasalaşamamıştı. 1913 yılına gelindiğinde “İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkatı” meclis tarafından kabul edilmiştir. Söz konusu kanun 1987 yılında 3360 sayılı “İl Özel İdaresi Kanunu” kabul edilinceye kadar yürürlükte kalmıştır.⁷⁹

İT’nin siyasi programının 7. maddesi “Devletin resmi dili Türkçe olarak kalacaktır. Her türlü haberleşme ve resmi görüşmeler Türkçe yapılacaktır.” şeklindeydi.⁸⁰ Ahrar Fırkası’nın siyasi programının 13. maddesi de birebir İT’nin bu talebiyle örtüşmekteydi. Kanun-ı Esasi’nin 18. maddesi⁸¹ devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu dolaylı bir şekilde ifade ediyordu. Hem İT’nin hem de Ahrar Fırkası’nın, devletin resmi dilinin Türkçe olarak kalacağını siyasi programlarında yinelemesi, azınlıkların – özellikle

⁷⁶ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 189.

⁷⁷ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, 167-170.

⁷⁸ Ahmad, 1986, *a.g.e.*, s. 111-113.

⁷⁹ Tülin Çağdaş, “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2001, C: XXX, Sayı: I, s. 398.

⁸⁰ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 99.

⁸¹ Kanun-ı Esasi Madde 18: “Osmanlı vatandaşlarının devlet hizmetinde istihdam olabilmeleri için devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.” Kili-Gözübüyük, 1985, *a.g.e.*, s. 33.

Bulgarların – siyasi programlarında yer alan eğitim dili ile ilgili olan taleplerinden kaynaklanmaktadır. Zira Bulgarların programında mahkeme ve bakanlıkların yanı sıra diğer resmi dairelere kendi dillerinde dilekçe yazabilmeyi ve okullara daha önce tanınmış olan statülerin aynen devamını talep ediyorlardı.⁸² İT, Osmanlı unsurlarının birliğini, Osmanlı vatandaşlığı ve Türk dili çatısı altında gerçekleştirme isteğindeydi. Keza ileride göreceğimiz üzere eğitim dili konusunda da aşağı yukarı benzer bir ifade siyasi programda mevcuttu. Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan her ulusun kendi anadilleri ile idari işlemlerini gerçekleştirmek istemeleri azınlıkların Osmanlıcılık ideolojisine çok da sahip çıkmadıklarını göstermektedir. İT, bu durumun farkındaydı ve ileride devletin resmi dili üzerinden yapılacak olan siyasi tartışmaları bu seçimlerle başlamadan sonlandırmak arzusundaydı.

İT'nin siyasi programına koyduğu ve 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleriyle çözüme kavuşturduğu bir başka konu da mebusların yeni kanun tanzimi ve eski kanunlarda değişiklik yapılması teklifine yetkili olmasıydı. Bu durum siyasi programın 8.maddesinde “mebusların, en az on tanesi tarafından teklif edilmesi şartıyla kanun tasarıları teklif edebilme yetkilerinin olması teklif edilecektir.”⁸³ şeklinde ifade edilmişti. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 53.maddesi⁸⁴ kanun tasarısı teklif etme yetkisini bakanlar kuruluna vermekte, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'a ise kendi vazifeleri ile ilgili alanlarda olmak üzere ve padişah'tan izin alınması kaydıyla kanun teklifi yetkisi tanınmakta fakat kanun tasarılarının hazırlanması, üyeleri padişah tarafından atanan Şura-yı Devlet'e bırakılmaktaydı. 1909 yılında yapılan anayasa değişiklikleri esnasında bu madde üzerinde de bir takım değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerle beraber kabineye tanınan yetki aynı şekilde Ayan ve Mebusan meclislerine de tanınıyordu. Ayrıca kanun teklifi için padişah'tan izin alınması ve kanun tasarılarının Şura-yı Devlet tarafından hazırlanması uygulamalarına da son veriliyordu. Ahrar Fırkası'nın programında da en az on mebus tarafından teklif edilmesi kaydıyla Meclis-i Mebusan'ın kanun tanzimi yetkisi olması isteniyordu.⁸⁵

İT'nin siyasal programının 9. maddesi tüm Osmanlı vatandaşlarının ırk ve mezhep ayırt etmeksizin kanun önünde eşit olduklarını, ehliyet ve

⁸² Akşin, 2009a, *a.g.e.*, 167.

⁸³ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 99.

⁸⁴ Kanun-ı Esasi Madde 53: “Yeniden kanun tanzimi veya mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesi teklifi kabineye ait olduğu gibi Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın da kendi vazifeleri dâhilinde olan konularla ilgili kanun tanzimi veya değişikliği istemeye yetkileri olmakla birlikte öncelikle sadrazam vasıtası ile padişah'tan izin istemek suretiyle alınacak irade ile ait olduğu dairelerden verilecek açıklama üzerine tasarıların düzenlenmesi Şura-yı Devlet'e havale olunur.” Kili-Gözübüyük, 1985, *a.g.e.*, s. 37.

⁸⁵ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 189.

kabiliyetlerine uygun memurluklara girebileceklerini ifade etmekte ve eklemekte; gayrimüslim vatandaşlar da askere alma kanununa tabi tutulacaktır.⁸⁶ Irk ve din gözetilmeksizin tüm uyrukların birliğini kendisine ideoloji edinen bir siyasi fırkanın programında anayasada öngörüldüğü üzere tüm vatandaşların eşitliğini vurgulayan böyle bir ifadenin bulunması oldukça doğaldır. Fakat İT'nin bu eşitlik ve özgürlük vurgusunu yapmakta amacı "tüm Osmanlı vatandaşlarının askerlik kanununa tabi olması gerektiği" yönünde olan düşüncesini belirtmektir. Osmanlı Devleti'nde askerlik görevini sadece Müslüman erkekler yapar, gayrimüslim unsurlar ise askerlik görevi yerine vergi öderlerdi. Bu durum unsurların birliği ve eşitliği ilkesine aykırıydı fakat hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler, gayrimüslimlerin askerlik görevi yapmasını istememekteydi. Müslümanlar, gayrimüslimlerin eline verilecek silahların bir gün devlete ve Müslümanlara yönelecek olmasından endişe etmekteydi. Gayrimüslimler ise askerlik görevinin meşakkatli ve uzun süreli oluşundan dolayı askerlik yapmak yerine bedelini ödemeyi uygun görmekteydi. Fakat gayrimüslimler bunu açık bir şekilde dile getiremiyor ve imkânsız şartlar öne sürüyorlardı. Mesela Bulgarların programında askeri birliklerin aynı din ve mezhepten olması ve aynı yerden olma esasına göre düzenlenmesi gibi istekler vardı. Tabiidir ki bu talepler güvenlik açısından ileride tehlikeli olabilecek bir yapıdaydı. Diğer bir sorun gayrimüslimlerin subay olabilmeleri ile ilgili idi. Nitekim sivil memurluklara girişte eşitlikten bahsedilirken gayrimüslimlerin subaylık hakkı ile ilgili hiçbir ifade bulunmuyordu.⁸⁷ Bütün bu koşulları göz önüne alan İT, 7 Ağustos 1909 tarihinde bir kanunla (Anasır-ı Gayr-ı Müslimenin Kur'aları Hakkında Kanun) gayrimüslim unsurların askerlik yapmak yerine bedelini ödemesi usulüne son verdi. Tüm Osmanlı vatandaşlarının askere alma kanununa tabii olması gerektiği ifadesi Ahrar Fırkası'nın programının 14. maddesinde yer almaktaydı.⁸⁸

İT, siyasi programının 10. maddesini de gayrimüslim vatandaşlara ayırmıştı. Biraz da seçim yatırımı gibi görünen madde dini uygulamaların serbest olmasını ve muhtelif cemaatlere tanınmış olan mezhebi ayrıcalıkların uygulanmasının eskiden olduğu korunacağını belirtiyordu.⁸⁹ Tıpkı programın 5. ve 6. maddelerinde olduğu gibi bu maddede de yaklaşan seçim öncesi azınlıkların ve gayrimüslimlerin gönlünü ferahlatmak ve desteklerini almak isteği göze çarpmaktaydı. Zira gayrimüslimler de İT'nin içten içe Türkleştirme politikasından çekinmekte ve İT'nin Müslüman halka kendilerinden daha yakın olduğunu düşünmekteydi. Gayrimüslimlerin siyasi

⁸⁶ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 99.

⁸⁷ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, 168.

⁸⁸ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 190.

⁸⁹ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 99.

programlarında bu durum iyiden iyiye fark edilebiliyordu. Mesela Rumlar siyasi programlarında, tarihte Rum milletine tanınmış olan ne kadar ayrıcalık varsa bunların arada geri alınanlarda dâhil olmak üzere yeniden tanınmasını talep ediyorlardı.⁹⁰ Bu durum aslında İT'nin tüm Osmanlı unsurlarını Osmanlı vatandaşlığı çatısı altında birleştirme emellerini gerçekleştirmesinin ne kadar uzağında kaldığını göstermektedir. Zira milliyetçilik akımı artık Osmanlı unsurlarının damarlarında da gezinmekteydi. Yine de tüm iyi niyetleri ile siyasi programlarına onların dini ayrıcalıklarını koruyacaklarını ifade eden bir madde koymuşlardı. Ahrar Fırkası'nın siyasi programının 15. maddesi de aynı ifadelerle azınlıkların ve gayrimüslimlerin dini işlerini serbestçe yapabilmelerini ve cemaatlere daha önce verilmiş olan ayrıcalıkların korunmasını vaad ediyordu.⁹¹

Siyasi programın 11. maddesi orduda bir ıslahat gerçekleştirilmesini ve askerlik süresinin kısaltılmasını öngörüyordu.⁹² İT'nin iktidarı ele geçirdikten sonra tüm çalışmaları devleti içinde bulunduğu siyasal bunalımdan kurtarmaya yönelikti. Meşrutiyet'in ilan edilerek insanların özgür kılınması devletin kurtuluşu için oldukça önemli idi fakat gerek kapitülasyonları gerek İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini ortadan kaldırmak ancak güçlü bir ordu ve donanmayla mümkün olabilirdi. Bunun için orduda geniş çaplı bir temizlik işlemi başlatıldı. Alaylı-Mektepli subay çatışması 31 Mart hadisesinin ortaya çıkışında önemli bir etkendi. İlk olarak alaylı subayların ordudan tasfiyesi gerçekleştirildi ve 7500 subay emekliye ayrıldı. Tasfiye o kadar geniş çapta tutulmuştu ki, 1911 Ocak ayında subay sayısı 10.189 eksikle 16.121 olmuştu. Bu rakama bu süre içerisinde orduya yeni katılan subayların sayısının da eklendiği düşünülürse tasfiyenin büyüklüğü göze çarpacaktır. Ordu içerisinde gerçekleştirilmek istenen ıslahatlara dair kanunlar şunlardır: 13.6.1325 tarihli "Berri ve Bahri Erkan ve Ümera ve Zabitan'ın Tekaüdü İçin Tayin Olunan Sinleri Hakkında Kanun" (bu kanunla çeşitli rütbelere yaş sınırı getiriliyor ve bu rütbede olup da yaş sınırını aşanlar emekli ediliyordu), 11.8.1325 tarihli "Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu", 25.7.1325 tarihli "Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu". Bu kanunlara ek olarak 5.8.1325 tarihinde "Mensubin-i Askeriyeden Olan Mebusların İlk Devre-i İctimaiyede Mezun Addedilmeleri Hakkında Kanun" (askeriye mensubu mebusların ilk toplantı devresinde izinli sayılmaları hakkında kanun) çıkartılmıştı. Bu kanun, Kanun-ı Esasi'nin mebus seçilen memurların istifa etmesini zorunlu kılan 67. maddesine aykırıydı. Fakat İT'nin askeri kanadının ağır basması anayasaya aykırı böyle bir kanunun

⁹⁰ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, 167-168.

⁹¹ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 190.

⁹² Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 99.

çıkmasına sebep olmuştur.⁹³ İttihatçılar ordunun fiziki anlamda güçlendirilmesi için kara ordusunu Alman Generali Liman von Sanders'e, donanmayı İngiliz Amirali A. H. Limpus'a emanet etmişlerdi. Ayrıca Fransız askeri uzmanlar jandarma kuvvetlerinin denetimini üstlenmişlerdi. Nitekim yabancı askerlerden alınan bu yardımlar ile ordu gençleştirilmiş, disiplin altına alınmış ve savaş gücü arttırılmıştı.⁹⁴

İT'nin siyasi programında Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesinin kişisel hak ve özgürlüklere aykırı olan son fıkrasının kaldırılacağını vaad eden 12. madde siyasi program içerisinde en önemli konulardandır. Zira Kanun-ı Esasi'nin mimarı kabul edilen Mithat Paşa da dâhil birçok Osmanlı aydınının sürgüne gönderilmesine bu madde sebep olmuş ve şüphesiz ki İT'lilerin de birçoğunun canını yakmıştır. Ahrar Fırkası da programının 11. maddesinde söz konusu maddenin son fıkrasının kaldırılmasını ve mahkeme kararı olmadan kimsenin tutuklanmamasını talep ediyordu. Nitekim 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleriyle 113. maddenin son fıkrasının kaldırılmasıyla padişaha tanınan sürgüne gönderme yetkisi elinden alınmıştır.

Siyasi programın 13. maddesi işçi ve patronların karşılıklı haklarını ve görevlerini belirleyecek kanunların oluşturulacağını vaad ediyordu. Osmanlı Devleti'nde özel girişimcilik ve sanayi atılımı gerçekleştirilememişti fakat yabancı sermayeli şirketlerde az çok çalışan işçi mevcudundan bahsetmek mümkündü. II. Meşrutiyet'in ilanından bir hafta sonra İdare-i Mahsusa vapurlarında çalışan işçiler maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle greve başlamıştı. Ağustos ve Eylül aylarında Anadolu ve Rumeli demiryollarında çalışan işçilerin başlattıkları grevler sonrasında 8 Ekim 1908 tarihli "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat"⁹⁵ ve 8 Ağustos 1909 tarihinde "Tatil-i Eşgal Kanunu"⁹⁶ kabul edilerek yürürlüğe konuldu.⁹⁷ Ahrar Fırkası bu konuda biraz daha teferruatlı bir maddeyi siyasi programına koymuştu. Ahrar Fırkası'nın siyasi programının 23. maddesi "Grev ve buna benzer hallerde memleketin zaruri ihtiyaçlarının hükümet tarafından temin edilmesi, iktisadi gerekliliklerin ve genel menfaatlerin ihlal edilmemesi kaydıyla işçi ve patronların hakları ve vazifelerinin belirlenmesi için gerekli kanunların çıkartılması, Ticaret ve Nafia (Bayındırlık) Nezaretlerine bağlı olmak üzere Umumi İşler Şubesi açılması ve hükümet memurlarının grev için sendika kuramamaları teklif edilecektir." şeklindeydi.⁹⁸

⁹³ Akşin, 2009a, a.g.e., 167-168.

⁹⁴ Kodaman, 2006, a.g.m., s. 196.

⁹⁵ 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, Numara: 35, s. 88-90.

⁹⁶ 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, Numara: 112, s. 433-436.

⁹⁷ Ahmet Gündüz Ökçün, *Tatil-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara 1982, s. xi.

Akşin, 2009a, a.g.e., 162-164.

⁹⁸ Tunaya, 1998, a.g.e., s. 191.

İT'nin siyasi programında bulunmakla beraber vaatten öteye geçemeyen ve ekonominin ayağa kalkması için oldukça önemli olan 14. maddesi, topraksız köylülere toprak verilmesinin ve düşük faiz ile kredi temin edebilmelerinin sağlanacağını ifade ediyordu. 15. maddede ise çiftçinin ödemekte zorlandığı aşar vergisinin tahmis⁹⁹ usulüyle çözüleceğini ve yavaş yavaş kadastro uygulamasına geçileceğini vaad ediyordu.¹⁰⁰ Sanayinin neredeyse hiç olmadığı ve ekonomisinin büyük ölçüde tarıma dayalı olan bir ülkede herhalde ilk etapta toprak reformu yapılması gerekirdi. İT'liler de bunu bildikleri için böyle bir maddeyi siyasi programlarına koymuşlardı. Fakat ilk zamanlarda iktidarı ele geçirmek ve kendilerini sağlama almak telaşına düştükleri için ayanların da baskısıyla ne topraksız köylüyü ne de ödemekte zorlandığı aşar vergisinin hafifletilmesini akıllarına getiremediler. İT'nin 1908'den sonraki siyasi programlarında da topraksız köylüler ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlamak mümkün değil. Akşin bu konuda taşrada etkin olan ayanların İT'yi hizaya getirdiği şeklinde yorumluyor. İT'nin taşrada desteğini almak için köylülerle uğraşmak yerine köylüleri kontrolü altında tutan ayanlarla uyumlu çalışmak daha kolayına gelmiş olabilir. Zira daha önce ifade ettiğimiz gibi İT, Ayan Meclisi'nin üyelerinin halk tarafından seçilmesini öngören bir talebi siyasi programına koymuş olmasına rağmen bu konuda da herhangi bir çalışma yapmamıştır. Ahrar Fırkası ise siyasi programının 17. maddesinde toprak sahiplerinin tasarruf haklarının korunması, kadastro usulüne geçilmesi, Emniyet Sandıkları'nın işlemlerinin düzenlenerek genişletilmesi, Ziraat Bankalarının ıslahı ve düşük faizle akçe temini için Emlak Bankaları'nın teşkili isteniyordu. Ayrıca 18. madde ile mali durumun ıslahı maksadıyla vergilerin düzenli bir şekilde tahsili için bir teftiş usulü geliştirilmesi, muhtelif adlar altında alınan keyfi vergilerin kaldırılması ve aşar ve ağnam vergilerinin ıslahı için uzmanlardan oluşmuş bir heyetin teşkil edilmesi talep ediliyordu.¹⁰¹ Özellikle mali konularla ilgili olarak Ahrar Fırkası'nın siyasi programı, İT'nin programına göre daha spesifik ve çözüm geliştirmeye yönelik ifadeler içeriyordu.

İT'nin siyasi programının 16. ve 17. maddeleri eğitim ve öğretimin düzenlenmesi ile ilgilidir. İT'liler Osmanlı eğitim sisteminin tek bir düzen içerisinde ve tüm okulların devlet kontrolü altında olmasını istemekteydiler. Nitekim programın 16. maddesi ile eğitim hakkının serbest olduğu ve Kanun-ı Esasi'de belirtildiği üzere her Osmanlı vatandaşının özel kanunlara uymak şartıyla okul açabileceği vurgulanıyordu. 17. madde de ise okulların tamamının devlet kontrolü altında olması, muhtelif Osmanlı unsurlarına karma okullar açtırılması, yerel dilin Türkçe olmadığı yerlerde okullarda

⁹⁹ Beş yıllık iltizam ihale bedelinin beşe bölünerek mükelleflerden toplanması usulü.

¹⁰⁰ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁰¹ Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 191.

zorunlu Türkçe derslerinin okutulması ve resmi okullarda ilköğretimin ücretsiz olması gibi ifadelerle yer verilmişti. 17. maddenin devamında orta ve yükseköğretim programlarında eğitim dilinin Türkçe olması ve yerel dillerin eğitiminin de bulunması, yükseköğretim programlarında bay ve bayan öğretmenler yetiştirilmesi, bu öğretmenlerin atama ve tayin usullerine dair önemli kararlar alınması ve memleketin iktisadi açıdan ilerlemesi için ticaret, ziraat ve sanayi okulları açılması ifade edilmişti.¹⁰² Ahrar Fırkası'nın siyasi programının 19. ve 20. maddeleri de İT'nin siyasi programında yer alan eğitim ile ilgili maddelerle örtüşmektedir. Fakat Ahrar Fırkası 20. maddeye ek olarak askeri ve mülki bütün okulların tüm Osmanlı vatandaşlarına açık olacağını vaad ediyordu. Bu durum oldukça önemliydi. Zira tüm Osmanlı vatandaşları askere alma kanununa tabii tutulacağı belirtilirken azınlıkların askeri okullara girişleriyle ilgili herhangi bir girişimde bulunulmamış hatta Harbiye ve Askeri Tıbbiye'ye girmek isteyen Ermeni gençlere zorluklar çıkartılmıştı.¹⁰³ İT, eğitim konusunda Rumlarla çatışma halindeydi. İttihatçıların politikalarının geleneksel ayrıcalıklarına son vereceği endişesini taşıyan Rumlar, 1908 seçimleri öncesinde yayınladıkları siyasi programda Rum Patrikhanesine ait imtiyazlara ve haklara uyulmasını talep etmişlerdi.¹⁰⁴ İT, siyasi programına daha önce bahsettiğimiz ve azınlıkların imtiyazlarının korunacağını ifade eden 10. maddeyi koyarak bu tür endişeleri gidermek istemişti. Fakat İT'lilerin azınlık okullarına da devlet denetimi getirmek ve Türkçenin azınlık okullarında okutulmasını sağlamak istemeleri Rumların tepkisini çekmişti. Rum Patrikhanesi kendilerine verilen ayrıcalıkları sonuna kadar savunacağını duyurmuştu. İT'lilerin girişiminden önce azınlık okullarında eğitim programları azınlıkların kendileri tarafından hazırlanıyor ve bakanlığın teftişini kabul etmiyorlardı. İT'liler ise azınlık okullarında okutulan kitapların burada okuyan öğrencilere Türkler ve Müslümanlara karşı düşmanlık aşıladığını ve bağımsızlık fikrini benimsetmeye çalıştığını ileri sürerek muhakkak denetim altına alınmasını gerekli görüyordu. İT'lilerin eğitim politikasında özellikle Rum Patrikhanesi ile olan çekişmeleri 1911 yılının ilk aylarında kurulan bir komisyonla çözüme kavuşturuldu. İT'li ve Rum mebuslardan oluşan komisyona dönemin Maarif Nazırı İsmail Hakkı Bey de katılmıştı. Anlaşmazlığın çözümü Rum okullarına bazı imtiyazların tanınması ile çözülebilmisti.¹⁰⁵

¹⁰² Tunaya, 1998, *a.g.e.*, s. 99-100.

¹⁰³ Akşin, 2009a, *a.g.e.*, 168.

¹⁰⁴ Hüseyin Cahit, "Rumların Programı", *Tanin*, 21 Ağustos 1324, No: 34, s. 1.

¹⁰⁵ Hasan Taner Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikası ve Rumlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2007 Sayı: 22, s. 134-140.

Anlaşmaya göre; Rum okulları bakanlık müfettişleri tarafından denetlenebilecek fakat prosedüre uymayan okullar konusunda bakanlık söz konusu okullar ile değil Patrikhane ile temasa geçecekti. Rum okullarında öğretmenlik yapan kişiler diplomalarını altı ay içerisinde tasdik ettirdikleri takdirde askerlikten muaf tutulacak, Rum okullarında mezun olan öğrenciler bir üst bütün okullara girebilecekler ve ruhsatı olmayan okullar ruhsat alabilmek için ders programlarını ve öğretmen listesini içeren bir cetveli bakanlığa sunacaklardı. Söz konusu anlaşma İT'nin eğitim politikasına ve dolaylı olarak unsurların birliği düşüncesine ters düşmekteydi. Nitekim dönemin Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ile Rum mebuslar askerlik konusunu görüşmüşler ve Paşa ahz-ı asker kanunu onaylanıncaya kadar Rum öğretmenlerin askere alınmaması için gerekenlerin yapılmasını istemiştir.¹⁰⁶ Azınlıkların eğitim ile ilgili olan taleplerinin dışında kalan konularda ise İT'liler öncelikle İstanbul Darülfünun, daha sonra ise ilk ve orta dereceli okullar ve öğretmen okulları üzerinde durmuşlar ve kızlar için eğitim imkânları arttırılmaya çalışılmıştır. İlköğretim reformlarında Satı Bey ve Emrullah Efendi'nin¹⁰⁷ katkıları olmuştur.¹⁰⁸

İT'nin siyasi programının 18. maddesi memleketin iktisadi ilerlemesini ve refahını temin edecek ve ziraatın gelişmesini sağlayacak önlemlerin alınacağını ifade ediyordu. XVII. yüzyılın başlarında bozulmaya başlayan Osmanlı ekonomisi XX. yüzyılın başlarında hemen hemen çökmüş ve Avrupa'nın pazarı ve hammadde deposu durumuna gelmişti. Bir sanayi atılımı gösterilememiş dahası Avrupa'nın gelişmiş teknolojilerle üretim yapması yerli küçük üreticiyi büsbütün vurmuştu. Osmanlı'da Türkler daha çok ziraat ile uğraşırken, Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklar ise ticareti ellerinde tutuyorlardı. Vergi ödeyerek askerlik görevi de yapmayan bu azınlıklar ticaret sayesinde gittikçe zenginleşmiş, Türkler ise öz vatanlarında fakir kalmışlardı. Bilhassa İstanbul, İzmir gibi şehirler ve Rumeli vilayetinde zengin kesim hem azınlıklar olmuş ve bu durum İttihatçıları milli bir iktisat politikası uygulanması düşüncesine sevk etmiştir.¹⁰⁹ İT'liler iktidarı ele geçirdikten sonra "Milli İktisat" politikası çerçevesinde, ekonomiyi iyileştirmek ve yabancı şirketleri denetim altına almak için çalışmalar başlattı. Bütçeyi tekrar düzenlemek, tarımı geliştirmek ve Türkleri ticarete ve sanayiye teşvik etmek amacıyla bir takım düzenlemeler yapmak niyetinde

¹⁰⁶ Kerimoğlu, 2007, a.g.m., s. 140.

¹⁰⁷ Satı Bey ve Emrullah Efendi'nin eğitim sistemi hakkındaki çalışmaları için bkz. Mustafa Ergün, "II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri", *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu*, Bildiriler, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi, 2009, S. 263-273.

¹⁰⁸ Kodaman, 2006, a.g.m., s. 191.

¹⁰⁹ Birinci, 1990, a.g.e., s. 17-18.

olan İT'liler, bu çalışmalar neticesinde 1908–1918 arasında Türklere 236 şirket kurdurmışlar ve Ziraat Bankası aracılığı ile girişimcileri kredi vermek suretiyle desteklemişlerdir. Ekonomiye vurulmuş en büyük pranga olan kapitülasyonların zincirini 9 Eylül 1914'te kırmışlar ve tek taraflı olarak kaldırmışlardır. İT'liler ayrıca sanayiye teşvik için Aralık 1913'de Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati yürürlüğe koymuşlar ve bu kanunla fabrika kurmak ve çalıştırmak için gerekli olan teçhizat, ithalat edilirken gümrük verginden muaf tutulmuştu. Ayrıca yerli malı tüketimi konusunda da çalışmalar yapıyordu.¹¹⁰ 1914 yılı başlarında Teşvik-i Sanayi-i Talimatnamesi, Ocak 1917'de ise Teşvik-i Sanayi-i Kanun-ı Muvakkatinin Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname çıkarılmıştı. Yabancı şirketleri millileştirmek adına Mart 1916'da bu şirketleri denetim altına alan ve statülerini değiştiren kanun yayınlandı. Bu kanunla salt yabancı çalıştıran bu şirketlerde Müslüman-Türk çalıştırılması sağlandı ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin bunlar üzerindeki yetkileri kaldırıldı. Hükümet yeni gümrük tarifesi yapmak ve para basmak hakkına sahip oldu. İT'liler bu iktisadi hamlelerden sonra milli bankacılık politikasını da hayata geçirdi. 1917'de 4 milyon sermaye ile Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası¹¹¹ kuruldu.¹¹²

İT'nin siyasi programının 19.maddesi seçimlerin tam bir serbestlik içerisinde cereyan etmesini engelleyecek her türlü düşünce ve hareketin hükümet tarafından engellenmesini talep ediyordu. Her ne kadar İT 1908 devrimini gerçekleştirmiş ve Meşrutiyet'i tekrar ilan ettirmiş bir güce olsa da, yapılacak olan seçimlerde bir şekilde Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu kazanmalıydı. İT'nin mecliste çoğunluğu kazanmasını engellemek isteyen azınlık grupları vardı. Bu gruplar seçimlere hile karıştırabilir ya da hakim oldukları bölgelerde seçmene baskı yaparak seçim sonuçlarını kolaylıkla etkileyebilirlerdi. İT, tüm bunlara karşın hükümetin seçimlerin güvenliğini sağlamasını talep eden bir maddeyi siyasi programına koymuştu. 1908 seçimlerinde büyük başarı elde eden İT, 1912 seçimlerinde seçimlerin güvenliğini kendisi illegal bir şekilde sağlamaya çalışmış ve tarihimize “Sopalı Seçimler” deyişini kazandırmıştır.

Siyasi programın 20. maddesinde gerekli vasıflara haiz her Osmanlı vatandaşının ülkenin her yerinden kendisini mebus seçtirebilme hakkının

¹¹⁰ Kodaman, 2006, a.g.m., s. 191.

¹¹¹ Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, 1917 yılının başlarında kurulmuş ve 1927 yılında İş Bankasına katılmıştır. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ve İT'nin milli bankacılık düşüncesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Suat Oktar-Arzu Varlı, “İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası” *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2009, Cilt: 27, Sayı: 2, S. 01–20.

¹¹² İsmail Yıldırım, “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838–1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, Cilt: 11, Sayı: 2, s. 324–325.

olması isteniyordu. İT, 1908 seçimlerinde Rumeli dışında teşkilatlanması iyi olmadığı için bu bölgelerde devrimden sonra İttihatçı olmayan birçok kişiyi mebus adayı yapmak durumunda kalmıştı. Bu durumun önüne geçmek adına cemiyete tam bağlı olan kişileri ülkenin her yerinden mebus seçtirebilmeyi arzu ediyordu. Fakat Kanun-ı Esasi değişikliklerinde veya İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati'nde bu isteği gerçekleştirecek herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir.

İT'nin siyasi programının son maddesinde programın maddelerinin zamanın gereklerine göre değiştirilebileceği, bunlardan bir veya birkaçının kaldırılabilirliği ve bunlara bazı maddeler eklenebileceği ifade edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş aşamaları ve 1908 seçimleri öncesi yayınlamış olduğu siyasi programı üzerine yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde günümüz Türk siyasi yapısının henüz II. Meşrutiyet döneminde temellerinin atılmış olduğunu görüyoruz. Nitekim gizli bir cemiyet iken, meşruti yönetimi halka mal ettiği bir devrim ile gerçekleştiren İttihatçılar, iktidarı ele geçirdikten sonra zaman zaman muhalefet ve azınlıklar ile çatışmalar yaşamış fakat kendisine görev addettiği, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engellemek ülküsünden şaşmamıştır.

Siyasi program üzerinde yaptığımız incelemede Osmanlı'nın parçalanmasının engellenmesi için azınlıkların birleştirilmesi ve tebaa anlayışından vatandaşlık bilincine geçilmesi için İttihatçıların yapmaya çalıştığı eylemlerin bir nevi listesine bakıyormuşuz izlenimi edinmemiz kaçınılmaz olmuştur. Ulusların birliğini sağlamak suretiyle "İttihad" idealini gerçekleştirmeye çalışan cemiyet, iktisadi, idari ve askeri alanlarda da bir takım çalışmalar yapmak suretiyle "terakki" düşüncesini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi programında yer alan birçok maddenin Osmanlı Ahrar Fırkası'nın yaklaşık bir ay önce yayınladığı siyasi programında yer alan maddelerle birebir örtüşmesi, İttihatçıların siyasi programının Ahrar Fırkası siyasi programına bakılarak hazırlandığı gibi bir düşünceye bizleri sevk etmektedir. Aynı zamanda siyasi programlarında yetki genişliği ilkesine sıkça vurgu yapan ve kendi dillerinde eğitim konusunda ısrar eden azınlıklıkların programlarına da bir nevi cevap niteliğinde olduğu göze çarpmaktadır.

Siyasi programda unsurların birliğini gerçekleştirmeye düşüncesi net bir şekilde göze çarparken, bu birliğin Osmanlı vatandaşlığı çatısı altında ve Türk kimliğinin bir üst kimlik olarak benimsetilmesi suretiyle

gerçekleştirilmek istendiği de aşikârdır. Nitekim İttihatçılar bu konuda azınlıklar ile sıkça mücadele etmek zorunda kalmış, Balkan Savaşları'ndan sonra da Türkçülük akımına daha çok sahip çıkmaya başlamışlardır.

Son olarak siyasi programda vaad edilen ve özellikle 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri ile gerçekleştirilmeye çalışılan en önemli husus Meşrutiyet rejiminin daha meşru bir hale getirilmek istenmesi olmuştur. Bu bağlamda hükümet, meclise karşı eylemlerinden dolayı sorumlu olmuş, padişahın meclisi keyfi olarak kapatması ve tatil etmesi engellenmiş ve meclis hem hükümet hem de padişah karşısında daha güçlü bir hale getirilmiştir. Parlamentolu, anayasalı bir devlet olan Osmanlı, İttihat ve Terakki'nin çalışmalarıyla aynı zamanda bir hukuk devleti olmak konusunda büyük adımlar atıyordu.

KAYNAKÇA

- 17 Temmuz 1324 tarihli “Hafiyeliğin İlgası Hakkında İrade-i Seniyye”, 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, Numara 7, s. 9.
- 31 Temmuz 1324 tarihli “Adi ve Siyasi Suçluların Affı Hakkında İrade-i Seniyye”, 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, Numara 11, s. 40.
- 4 Recep 1326 tarihli “Kanun-ı Esasi'nin meriyeti hakkında sadr olup Bab-ı Ali'de kıraat edilen Hatt-ı Hümayun”, 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, No: 8 s. 11.
- 5 Şaban 1327 tarihli “7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin Bazı Mevadd-ı Muadelesine Dair Kanun”, 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, No: 130, s. 638–644.
- Afyoncu, E., Önal, A., Demir, U. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Ahmad, F. (1986). *İttihat ve Terakki 1908–1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akkaya, R. (2005). *Prens Sabahattin*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Akşin, S. (2009a). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Akşin, S. (2009b). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Aydemir, Ş.S. (2001). *Tek Adam Mustafa Kemal 1881–1919*, C: 1, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Bilim, C.Y. (1999). “Osmanlılar’da Eğitimin Çağdaşlaşması Askeri Okullar”, *Osmanlı*, C: 5, S: 237–244, Ankara.
- Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası – II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki’ye karşı çıkanlar*, Dergah Yayınları İstanbul.
- Buran, H. (2005). *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Cahit Hüseyin, “Rumların Programı”, *Tanin*, 21 Ağustos 1324, No: 34, s. 1.
- Çağdaş, T. (2001). “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXX(I): 391–416.
- Çavdar, T. (1999). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Erdoğan, M. (2003). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Ergün, M. (2009). “II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri”, *100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu*, Bildiriler, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi, s: 263–273.
- Kerimoğlu, H.T. (2007). “II. Meşrutiyet’in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikası ve Rumlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22: 133–143.
- Kili, S., Gözübüyük A.Ş. (1985). *Türk Anayasa Metinleri “Sened-i İttifaktan Günümüze”*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Kodaman, B. (1990). “Osmanlı Siyasi Tarihi 1876–1920”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C: 12, S: 19–200, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Kodaman, B. (2006). “II. Meşrutiyet Dönemi (1908–1914)”, *Türkler*, C: 13, S. 165–192, Ankara.
- Lewis, B. (1970). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Seri, Sayı: 8, Ankara.
- Mardin, Ş. (2001). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, G. (2006). “Osmanlı Gazetesi’nin (1897–1904) Girit İsyanlarına Bakışı”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2): 89–111.

- Oktar, S., Varlı, A. (2009). “İttihat ve Terakki Dönemi’nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası” *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27(2): 01–20.
- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Siyasi Programı, 6 Ekim 1908 Tarihli Şura-yı Ümmet Gazetesi, No: 140, s. 2.
- Ökçün, A.G. (1982). *Tatıl-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 503, Ankara.
- Ramsaur, E.E. (2007). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Sarı, N. (2004). “Mekteb-i Tıbbiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19: 2–5, Ankara.
- Shaw, S.J., Shaw, E.K. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2 Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu 1808-1975*, E Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (2010). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T.Z. (1998). *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908–1918*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, E. (2003). *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877–2002)*, Tesav Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, İ. (2001). “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838–1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2): 313–326.

EK – 1: Meşrutiyetin ilanından sonra Enver ve Niyazi Paşalar için bastırılan ve satılan duvar resmi. Altında “Vatanı Darbe-i İstibdattan Kurtaran Kahramanlar” yazısı.*

* Kaynak, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1990, C: 12, s. 73.

EK – 2: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Siyasi Programı*

* Kaynak, Şura-yı Ümmet Gazetesi, 6 Ekim 1908, No: 140, s. 2.